

Förbundet för Mänskliga Rättigheter

Romanit ja kulttuuri

Selvitys romanien osallisuudesta ja osallistumisesta
kulttuuritoimintaan Suomessa

Reetta Toivanen

SISÄLLYSLUETTELO

TIIVISTELMÄ.....	3
1. JOHDANTO.....	4
2. TUTKIMUSASETELMA JA MENETELMÄT	6
3. KYSELYN TULOKSIA	9
3.1. Taustatietoja kyselyyn vastanneista.....	9
3.2. Kulttuurin ja kulttuuripalveluiden käyttö.....	11
3.3. Media ja kulttuuritarjonta	17
3.4. Romanien oman kulttuurin tuntemus ja tiedon tarve kulttuuripalveluista	18
3.5. Romanikielen taito, kulttuurin tuntemus ja opetus	23
3.6. Uskonnon ja kulttuuripalveluiden käytön suhde	24
3.7. Taiteilijat ja kulttuuripalvelut	25
4. ROMANIKULTTUURI JA MUUTOS	28
5. POHDISKELUA TULOKSISTA	32
LIITE 1: KYSELYLOMAKE	37

TIIVISTELMÄ

Opetus- ja kulttuuriministeriö myönsi vuonna 2011 Ihmisoikeusliitolle projektirahoituksen, jonka tarkoituksena oli selvittää romanien osallisuutta ja osallistumista kulttuuritoimintaan Suomessa. Tehtävänanto liittyi olennaisesti vuonna 2009 valmistuneeseen Suomen historian ensimmäiseen romanipoliittiseen ohjelmaan. Ohjelma linjaa, että romanien oma kulttuuritoiminta ja luovan toiminnan edellytysten kehittäminen sekä osallistuminen ja osallisuus taiteeseen ja kulttuuriin Suomessa ovat tärkeitä perustuslaissa määriteltyjen oikeuksien ja yhdenvertaisuuden toteutumiseksi.

Ihmisoikeusliiton tekemässä tutkimuksessa selvitettiin a) kuinka paljon Suomen romanit käyttävät kaikkia kulttuuripalveluja b) kuinka paljon romanit käyttävät muiden romanien tuottamia kulttuuripalveluja Suomessa c) mikä on romanien käsitys kulttuurista/romanikulttuurista ja taiteesta/romanitaiteesta sekä d) mitä kulttuuripalveluja romanit toivovat. Selvityksessä tarkasteltiin kaikkia taiteen ja kulttuurin aloja. Kyselyllä selvitettiin Suomessa asuvien yli 15-vuotiaiden romanien kulttuuripalvelujen käyttöä. Samalla pyrittiin saamaan tietoa romanien omista toiveista ja tarpeista kulttuuripalvelujen kehittämiseksi ja edistämään siten romanien oikeutta omaan kulttuuriin.

Tutkimus toteutettiin jakamalla kyselylomakkeita alueellisten romaniasianneuvottelukuntien, romanijärjestöjen ja vapaaehtoisten avustuksella. Osa kyselyistä tehtiin haastatteluina. Lisäksi kysely löytyi verkosta sähköisessä muodossa. Yhteensä vastauksia saatiin 141, joista 49 saatiin sähköisesti, 24 haastatteluina ja loput postitse. Vastauksia saatiin saman verran miehiltä ja naisilta sekä tasaisesti kaikista ikäryhmistä. Alueellisesti eniten vastauksia saatiin Etelä- ja Itä-Suomesta, vähiten Varsinais- ja Pohjois-Suomesta.

Selvitys antaa tietoa siitä, miten romanit itse määrittelevät kulttuuripalveluiden laadun ja sisällön. Selväksi kävi, etteivät valtaväestön näkökulmasta kulttuuripalveluiksi määritellyt tilaisuudet ja tapahtumat, eivätkä varsinkaan perinteisesti korkeakulttuurin piiriin lasketut ooppera ja klassisen musiikin konsertit, olleet suosittuja vastaajien parissa. Sen sijaan matalankynnyksen musiikillisia tilaisuuksia esimerkiksi hengellisten yhdistysten tai kunnan tuottamina kaivattiin enemmän.

Kysely antaa myös osviittaa siitä, että romanikulttuuri elää murroksen aikaa. Muutokset tuntuvat useimmista vastaajista pelottavilta, sillä sukupolvien koetaan kasvaneen enemmän erilleen toisistaan, yhteisön olevan katoamassa ja perinteiden muuttuneen siten, että niiden noudattamisesta on tullut vaikeampaa. Samalla kun vastaajat olivat tyytyväisiä romanien lisääntyvään kouluttautumiseen ja työllistymiseen, he pohtivat, tuleeko romanikulttuuri häviämään muutosten vuoksi. Varsinkin kielen merkitys kulttuurille korostui vastauksissa. Kielen koettiin olevan avainasemassa romanikulttuurille, mutta sen oppiminen haluttiin pitää romanien omana asiana. Vastaajat toivoivat, että romanikulttuuria tehtäisiin tunnetummaksi valtaväestön kulttuuri-instituutioissa ja että perustettaisiin romanikulttuuria ylläpitäviä kulttuurikeskuksia.

1. JOHDANTO

Suomi on kansainvälisten ihmisoikeussopimuksien kautta sitoutunut huolehtimaan kaikkien Suomessa oleskelevien henkilöiden kulttuuristen oikeuksien toteutumisesta. Tällaisia oikeuksia ovat muun muassa oikeus kulttuuriperintöön, kulttuuriseen vuorovaikutukseen, kulttuurielämään osallistumiseen ja kulttuurin saavutettavuuteen sekä oikeus valita oma kulttuurinsa, oikeus luovaan työhön ja sen tuloksiin sekä taiteen vapaus. Tasa-arvo, mielipiteen- ja sananvapaus, uskonnon vapaus, kokoontumis- ja yhdistymisvapaus ovat perustavanlaatuisen tärkeitä kulttuurin säilymiselle ja kehitykselle. Kulttuuriset oikeudet ovat keskeisiä kansojen identiteetin, yhtenäisyyden, itsemääräämisoikeuden ja itsetunnon kannalta. Jokaisella on oikeus ottaa osaa kulttuurielämään ja kehittää itseään varattomuuden sitä estämättä. Myös kulttuuriseen, kielelliseen tai etniseen vähemmistöön kuuluvilla henkilöillä on yhdenvertainen oikeus kulttuurinsa ylläpitämiseen ja kehittämiseen.

Suomen romanien oikeus kulttuuriin on erikseen mainittu perustuslaissa: ”Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.”¹ Nykytulkinnan mukaan perustuslain 17. artikla ei rajoitu pelkästään vähemmistöjen kielellisten oikeuksien turvaamiseen, vaan ulottuu laajemmin turvaamaan vähemmistöjen kaikkia kulttuurimuotoja. Siten se velvoittaa turvaamaan saamelaisten kulttuurimuotoon kuuluvat saamelaisten perinteiset elinkeinot, kuten poronhoidon, kalastuksen ja metsästyksen.² Yhdessä 16 a §:n 1 momentin kanssa perustuslaki velvoittaisi julkista valtaa sallimaan ja tukemaan siinä tarkoitettujen ryhmien oman kielen ja kulttuurin kehittämistä. Perustuslaki tarjoaa valtiosääntöisen perustan kansallisten vähemmistöjen elinolosuhteiden kehittämiseksi niiden omaa kulttuuriperinnettä kunnioittaen. Toisaalta se ei merkitse kyseisten ryhmien oikeutta poiketa suomalaisen oikeusjärjestyksen asettamista säännöistä omaan kulttuuriinsa vedoten.

Suomessa arvioidaan asuvan tällä hetkellä noin 10 000 romanian ja noin 3 000 Suomen romanian asuu Ruotsissa.³ Romanikielen puhujien määrän on arvioitu olevan noin 4 000 henkilöä.⁴ Tutkimusten mukaan 70 prosenttia Suomen romaneista arvostaa äidinkieltään ja pitää sitä keskeisenä romanikulttuurin tunnuksena. Kuitenkin vain 8,5 prosenttia romanilapsista nauttii tällä hetkellä oikeutta romanikielen opetukseen.⁵ Opetushallituksen vuonna 2000 ja 2001 teettämän selvityksen mukaan 19 prosenttia romanilapsista toistaa luokan, 12 prosenttia vaihtaa luokkaa koulua kesken kouluvuoden ja 2 prosenttia osallistuu esikouluopetukseen. Noin 5 prosenttia romanilapsista puuttuu kokonaan pois opetuksen piiristä.⁶

Syrjintätutkimukset Suomessa osoittavat, että niin romanilapset kuin -aikuisetkin kohtaavat voimakasta syrjintää suomalaisessa yhteiskunnassa. Esimerkiksi pääkaupunkiseudun yrittäjille tehty

¹ Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 17,3§.

² Perusteluista esim. PeVL 3/1990 vp, PeVL 8/1993 vp.

³ Luvut ovat arvioita, sillä etnisten tilastojen puuttuessa, romanien lukumäärää ei voida laskea, ks. esim. <http://www.romanomissio.fi/projektit/luento.htm>, haettu 1/2012.

⁴ Hedman, Henry: Romanikieli ja -identiteetti. Romanikielen tila tänään. 2.9.2008, https://oph.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/oph/embeds/30888_Romanikieli_ja_identiteetti.ppt, haettu 1/2012; Granqvist, Kimmo: Selvitys Suomen romanikielen nykytilasta sekä kielentutkimuksen ja -huollon tarpeista. 2006, <http://www.kotus.fi/files/729/romaniselvitys-1.pdf>, haettu 1/2012.

⁵ Op.cit. viite 4.

⁶ Opetushallitus: Romanilasten perusopetuksen tila, selvitys lukuvuodelta 2000–2001, Opetushallitus, 2004, s. 5–6, http://www.oph.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/oph/embeds/48985_romanilasten_perusopetuksen_tila.pdf, haettu 1/2012.

kyselytutkimus paljasti, että vain puolet yrittäjistä palkkasi romanin, vaikka tämä olisi pätevä hakija.⁷ Romanit kohtaavat syrjintää niin työmarkkinoilla, asuntomarkkinoilla⁸ kuin arkipäivässään. Valtaväestön ennakkoluulot vaikeuttavat romanien sosioekonomisen aseman kohentumista ja asumistilanteen paranemista.⁹ Maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen turvallisuuden parantamisesta käsitellyt työryhmä totesi vuonna 2009, että nimenomaan romanien turvallisuusongelmat ovat merkittäviä ja heihin kohdistuu liian usein rasismia ja syrjintää.¹⁰ Pasi Päivisen raportissa todetaan muun muassa, että

”[m]onet romanilapset ovat jo pelänneet ensimmäiselle luokalle menoa kiusaamisen ja syrjinnän pelossa. Romaniasiaan neuvottelukuntaan tulleiden yhteydenottojen mukaan romanilapsien kiusaaminen kouluissa kaikilla luokka-asteilla (myös toisen asteen jatkokoulutuksessa) on yleistä. Romanilapset ja -nuoret kokevat koulun ohittavan heidän kulttuurinsa ja taustansa äänettömästi. Romanilasten nimittely näyttää selvityksen haastattelujen perusteella olevan niin yleistä ja arkipäiväistä, että lapset eivät itse aina edes pidä sitä kiusaamisena.”¹¹

Myös romanitaustaisten vankien oikeus omaan kulttuuriin ei pääsääntöisesti toteudu. Suomen vankiloissa arvioitiin vuonna 2003 tehdyssä selvityksessä olevan noin 120–140 romanitaustaista vankia.¹² Näistä korkeintaan yksi neljäsosa sai opetusta tai koulutusta romanikieleen ja -kulttuuriin liittyen.¹³

Syrjintä ja syrjäytyminen vaikuttavat vakavasti ihmisten mahdollisuuteen osallistua yhteiskuntaan ja sen tarjoamiin kulttuuripalveluihin. Syrjintä vaikuttaa myös ihmisen oikeuteen olla osallisena kulttuurin säilyttämis- ja kehittämisprosesseissa. Samalla kun taataan vähemmistöjen syrjimättömyys, mahdollistetaan myös yhdenvertaisuus yhteiskunnassa osallistumiseen. Romanikulttuurista ja siihen liittyvistä ilmiöistä keskustellaan Suomessa edelleen liian usein ilman, että romanien omaa näkemystä kuullaan. Lisäksi pienessä yhteisössä tietyt äänet ja henkilöt saattavat päästä dominoimaan keskustelua yhteisön tarpeista ja toiveista. Myös Suomen romanien keskuuteen on syntynyt muutama kilpailevakin ryhmittymä, joita saatetaan kuulla ilman, että eriäviä, toisten romaniryhmittymien, mielipiteitä kuullaan, ikään kuin ne edustaisivat koko Suomen romanien kantaa. Tähän liittyen eräät romanit julkaisivat joulukuussa 2008 kansalaisadressin, jonka aiheena oli romanien oikeus kulttuurinsa puolustamiseen julkisuudessa. Allekirjoittaneet painottivat, että

”[r]omanikulttuurin ongelmista ja epäkohdista tulee keskustella, mutta sen täytyy olla rakentavaa, yksilön ja yhteisön ihmisarvoa kunnioittavaa. Nyt asian käsittely tiedotusvälineis-

⁷ Syrjä, Hannele and Valtakari, Mikko: Romanien pitkä matka työn markkinoille. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu. Työ ja yrittäjyys 22/2008.

⁸ Hedman, Henry: Suomen romanikieli: sen asema yhteisössään, käyttö ja romanien kieliasenteet, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 8, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2009a.

⁹ Ministry of Social Affairs and Health: Finland’s Romani People. Brochures of the Ministry of Social Affairs and Health 2004: 2, 4th edition, s. 9, http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-3777.pdf&title=Finland_s_Romani_People___Finitiko_Romaseele_en.pdf, s. 9. accessed in May 2010.

¹⁰ Päivinen, Pasi: Maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen turvallisuuden parantaminen – työryhmän raportti, Sisäasiainministeriön oikeusyksikkö 2009, s. 4.

¹¹ Ibid. s. 19

¹² Rikosseuraamusvirasto: Romanien asema ja olosuhteet vankiloissa sekä yhdyskuntaseuraamusten suorittajina, Rikosseuraamusviraston monisteita 2 / 2003, s. 4.

¹³ Ibid. Liite 1.

sä ei ole ollut tasapuolista. Ei ole oikein, että ”toisinajattelijat” saavat yksinoikeudella puhua julkisuudessa romaneita vastaan ja loukata kommenteillaan koko muuta yhteisöä.”¹⁴

Adressi peräänkuulutti ”tavallisten” romanien ääntä – toisinajattelijoiksi koettujen romanien rinnalle.

Vuonna 2009 sosiaali- ja terveysministeriö julkaisi Suomen historian ensimmäisen romanipoliittisen ohjelman.¹⁵ Tässä laajan työryhmän laatimassa ohjelmassa korostetaan, että ohjelman ensisijaisena tavoitteena on romaniväestön koulutukseen osallistumisen vahvistaminen ja yleinen koulutustason nostaminen, sillä koulutuksen on todettu avaavan ovet sekä työmarkkinoille että laajemminkin yhteiskunnalliseen osallisuuteen täysivaltaisina kansalaisina.

Lisäksi ohjelma linjaa, että romanikielen säilyttäminen kehittämällä muun muassa sen yliopistotasoista opetusta ja tutkimusta on romanien kulttuuristen oikeuksien toteutumisen edellytys. Ohjelmassa painotetaan, että *”romanien oma kulttuuritoiminta ja luovan toiminnan edellytysten kehittäminen sekä osallistuminen ja osallisuus taiteeseen ja kulttuuriin Suomessa ovat tärkeitä perustuslaissa määriteltyjen oikeuksien ja yhdenvertaisuuden toteutumiseksi.”*¹⁶

2. TUTKIMUSASETELMA JA MENETELMÄT

Opetus- ja kulttuuriministeriö myönsi vuonna 2011 Ihmisoikeusliitolle projektirahoituksen, jonka tarkoituksena oli selvittää romanien osallisuutta ja osallistumista kulttuuritoimintaan Suomessa. Tutkimuksessa selvitettiin a) kuinka paljon Suomen romanit käyttävät kaikkia kulttuuripalveluja b) kuinka paljon romanit käyttävät muiden romanien tuottamia kulttuuripalveluja Suomessa c) mikä on romanien käsitys kulttuurista/romanikulttuurista ja taiteesta/romanitaiteesta sekä d) mitä kulttuuripalveluja romanit toivovat. Selvityksessä tarkasteltiin kaikkia taiteen ja kulttuurin aloja. Kyselyllä selvitettiin Suomessa asuvien yli 15-vuotiaiden romanien kulttuuripalvelujen käyttöä. Samalla pyrittiin tuottamaan tietoa romanien omista toiveista ja tarpeista kulttuuripalvelujen kehittämiseksi ja edistämään siten romanien oikeutta omaan kulttuuriin.

Ihmisoikeusliitto perusti tutkimusryhmän, jonka johtajaksi nimitettiin Reetta Toivanen ja jäseniksi Kyösti Florin, Janette Grönfors, Merts Lindgren, Päivi Majaniemi, Marko Stenroos, Miika Tervonen sekä Anna-Maria Viljanen. Tutkimusryhmän jäsenet ovat kaikki eritavoin ansioituneet joko romanikulttuurin tutkimuksen alalla tai toimineet pitkään romanikulttuurityössä. Inka Jeskanen palkattiin työryhmän koordinaattoriksi ja tutkimusavustajaksi. Hän osallistui kyselylomakkeen kokoamiseen aktiivisesti ja asiantuntevasti, suoritti haastatteluja sekä auttoi vastausten analysoinnissa. Hänen vastuullaan oli toimia työryhmän sihteerinä, yhdyshenkilönä työryhmän ja eri sidosryhmien välillä sekä aktiivisesti edesauttaa kyselylomakkeen jakoa eri puolille Suomea.

¹⁴ Adressin on allekirjoittanut 122 henkilöä, http://www.adressit.com/romanikulttuurin_sananvapaus, katsottu tammikuussa 2012.

¹⁵ Sosiaali- ja terveysministeriö: Suomen romanipoliittinen ohjelma. Työryhmän esitys, sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:48.

¹⁶ Ibid. S. 66.

Resurssit eivät riittäneet alun perin suunniteltuun haastattelututkimukseen. Tästä syystä työryhmän ensisijaiseksi tehtäväksi tuli yksinkertaisen, mutta kattavan puoli-strukturoidun kyselylomakkeen suunnittelu. Kysymysten muotoilua ja selkokieliä käsiteltiin sekä yhteisissä kokouksissa että myöhemmin sähköpostin avulla. Jotta hankkeelle saatiin mahdollisimman paljon julkisuutta, tutkimusavustaja Inka Jeskanen antoi haastatteluja lehtiin ja radioon. Kyselystä informoitiin niin Ihmisoikeusliiton internetsivuilla, keskustelupalstoilla kuin romaniyhdistysten lehdissä. Mahdollisimman monipuolisten vastausten saamiseksi tehtiin, voimavarojen sallimissa rajoissa, haastatteluja puhelimesta, kaduilla sekä vankilassa. Haastattelujen avulla haluttiin saada vastaajiksi sellaisia henkilöitä, jotka muuten olisivat jättäneet vastaamatta, muun muassa puutteellisen luku- ja kirjoitustaidon vuoksi.¹⁷

Tutkimusmenetelmät määrittyivät resurssien mukaan sellaisiksi, että mahdollisimman nopealla aikataululla saavutettaisiin mahdollisimman kattava aineisto. Tällaisessa tilanteessa hyvän ja selkeän kyselylomakkeen luominen oli keskeisellä sijalla. Pätevä työryhmä onnistui luomaan lomakkeen, joka oli sopivan mittainen ja nopeasti vastattavissa. Lopulliseen kyselylomakkeeseen saatiin 22 monivalintakysymystä sekä 13 avointa kysymystä, joista 4 oli suunnattu ainoastaan taitelijoille. Kulttuuripalvelujen ja -tapahtumien kirjo pyrittiin huomioimaan mahdollisimman monipuolisesti lomaketta suunniteltaessa. Niin ns. korkeakulttuurin lisäksi kyseltiin romanien urheilu- ja muista harrastetoiminnasta. Kyselystä tehtiin myös sähköinen versio, jonka linkkiä jaettiin erilaisissa sosiaalisissa medioissa ja keskustelupalstoilla. Lomakkeen ensimmäisessä osiossa kerättiin vastaajan taustatietoja. Osiossa kysyttiin myös, onko vastaaja taiteilija ja kuinka suuren osan elinkeinostaan hän ansaitsee taiteellaan. Lomakkeeseen lisättiin loppuun avoimia kysymyksiä romanikulttuurin muutoksista. Näiden kysymysten perimmäinen tarkoitus oli määritellä romanikulttuurin tilaa ja siten myös kulttuuripalvelujen tarvetta yhteisön omasta näkökulmasta.

Kyselylomaketta jaettiin paperiversiona muun muassa työryhmän jäsenten, Romaniasiain neuvottelukunnan (RONK) alueellisten yhdyshenkilöiden, romaniyhdistysten, -leirien, kurssikeskusten sekä yksittäisten avustajien kautta. Lisäksi sähköistä lomaketta tehtiin tunnetuksi niin suusanallisesti kuin myös median avulla. Osa lomakkeista täytettiin haastatteleamalla vastaajia. Vastauksia tuli lopulta 141, joista 49 saatiin sähköisenä, 24 haastatteluina ja loput postitse. Tämä oli siinä mielessä pettymys, että vastausten saamiseen käytettiin paljon aikaa ja vaivaa. Näyttää siltä, että romanit on haastava kohderyhmä tämän tyyppisiä selvityksiä tehtäessä. Paras tulos olisi saavutettu, jos haastattelujen tekemiseen olisi ollut vielä enemmän resursseja. Tämä voidaan perustella sillä, että kentältä saadut kokemukset olivat hyviä ja selvityksen kohderyhmä vastasi mielellään kysymyksiin, kun joku tuli sitä heiltä henkilökohtaisesti kysymään. Voi myös olla, että selvityksen levittämisessä oli ongelmana se, että osa aktiivisista romaneista suhtautui selvitykseen kielteisesti. Vaikka he olisivatkin levittäneet selvitystä, he eivät kuitenkaan rohkaisseet muita vastamaan. Monet romanit suhtautuvat epäluuloisesti tämän tyyppisiin selvityksiin varsinkin, jos yhteisön keskeiset henkilöt suhtautuvat selvitykseen negatiivisesti. Myös alueellisten romaniasiain neuvottelukuntien tulos vastausten saamisessa oli heikko, Itä-Suomea lukuun ottamatta.

Vastausten tilastotieteellistä analyysia varten palkattiin Otto Ruokolainen. Hänen tehtäväkseen annettiin saattaa aineistot SPSS-järjestelmään (Statistical Package for the Social Sciences) ja etsiä, mitä yhteyksiä sukupuolella, iällä, työllisyystilanteella, koulutustasolla, asuinalueella ja paikkakunnan koolla on kulttuuritoimintaan osallistumiseen, harrastamiseen ja toiveisiin kulttuuritoiminnan

¹⁷ Haastatteluihin suhtauduttiin kaduilla hyvin myönteisesti, ja moni totesi: "Vihdoin kysytään meidän mielipidettä".

suhteen sekä niihin tekijöihin, jotka estävät kulttuuritoimintaan osallistumisen. Lisäksi Ruokolainen tarkasteli uskonnollisuuden vaikutusta kulttuuritoimintaan osallistumiseen ja vastanneiden näkemyksiä romanikulttuuria kuvailevista määritelmistä. Näin haluttiin saada tietoa esimerkiksi siitä, vaikuttaako niin kutsutussa perinteisessä romanikulttuurissa tai yhteisön ulkopuolella kasvaminen ihmisen kulttuuritarjontaan liittyviin toiveisiin tai onko romanikulttuurin säilyttäjäksi itsensä mieltävällä henkilöllä erilaiset kulttuuriharrastukset kuin kulttuurin muuttajaksi itsensä määrittelevällä henkilöllä. Romanit ovat, kuten kaikki kulttuuriryhmät, hyvin heterogeeninen ryhmä, ja näin haluttiin varmistaa, että erilaisten ihmisten ajatukset ja toiveet saadaan mukaan analyysiin.

Ruokolaisen tilastollinen analyysi toimi pohjana sisältöanalyysille. Koska kyselylomakkeita palautui vain yhteensä 141, ei tilastollisesti merkityksellisiä eroja voida aina eksplikoida. Lisäksi lomakkeet olivat usein puutteellisesti täytettyjä ja tilastollisessa analyysissä oli otettava huomioon puuttuvien vastausten suuri määrä. Lomakkeita saatiin kuitenkin eripuolilta Suomea niin pieniltä kuin suurilta paikkakunnilta. Vastaajissa oli niin uskonnollisiin yhdistyksiin ja romaniyhdistyksiin kuuluvia kuin myös niihin kuulumattomia henkilöitä, ja sekä ikäjakauma että sukupuolijakauma olivat tasaisia. Sisältöanalyysissä pohdittiin erilaisten taustatekijöiden merkitystä vastaajien kulttuuriin osallistumiselle ja osallisuuden kokemukselle. Ne kuvaavat yhtäältä vastaajien heterogeenisyyttä mutta selvää on, ettei näin pieni aineisto anna lupaa liian suuriin yleistyksiin. Sisällöllisesti merkittäviä olivat myös niin kutsutut vapaat vastaukset, joiden analysointi ei ole tilastollisesti mahdollista. Niiden käsittelyssä käytettiin teema-analyysille tyypillistä luokittelua, jossa pohdittiin vapaan sisällön suhdetta henkilön muihin vastauksiin.

Yleisesti voidaan todeta, että vastaajat eivät selvästikään ole harjaantuneita kyselylomakkeiden täyttämässä. Tämä näkyy sekä vastauslomakkeissa, joissa vastauskaala on selvästi ymmärretty väärin tai joissa yhden valinnan sijaan vastaajat ovat merkinneet monta vaihtoehtoa. Nämä vastaukset johtivat niiden hylkäykseen tilastollisessa analyysissä.¹⁸ Lisäksi, kaikki vastaajat eivät vastanneet kaikkiin kysymyksiin. Tutkimusryhmä sai myös yksittäisiltä ihmisiltä palautetta siitä, ettei joidenkin romanien luku- ja kirjoitustaito riittänyt lomakkeeseen vastaamiseen tai että kysymykset tuntuivat liian vaikeilta ymmärtää. Useampi vastaaja kommentoi, ettei kulttuuri, sellaisenaan kuin se suomalaisessa yhteiskunnassa ymmärretään, kuulu romanien elämään, minkä vuoksi vastaaminen oli hankalaa. Lisäksi muun muassa eräs mies kommentoi kyselyä kriittisesti:

”Tämä kysely ei tavoita romaneita, jotka osaisivat todella vastata koko romaniyhteisö silmälläpitäen. Monet romanit jotka käyttävät internetiä tai lukevat lehtiä, eivät välttämättä ole juuri se ryhmä, joka tietää romanikulttuurista eniten.”

Toisaalta 81 lomakkeessa oli vastattu myös avovastausosioon, joka osoittaa selkeästi, että vastaajat ovat ottaneet tehtävänsä vakavasti.

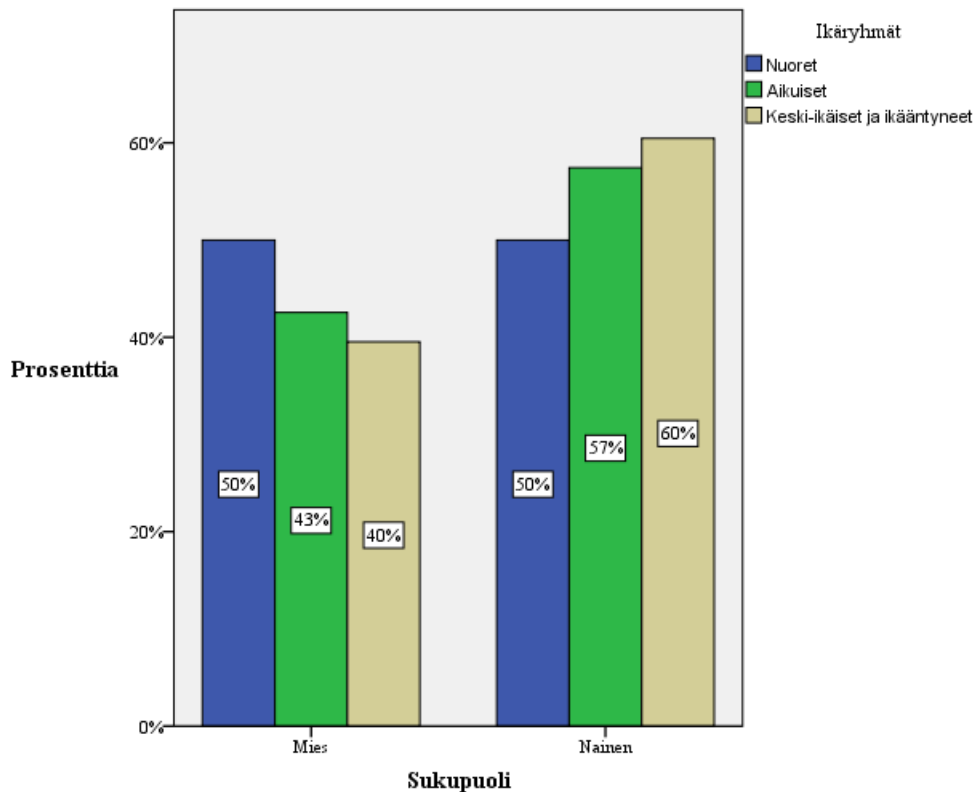
Ihmisoikeusliiton tekemän selvityksen tarkoituksena on antaa mahdollisimman laaja ja kattava katsaus romanien osallisuudesta ja osallistumisesta kulttuuritoimintaan Suomessa. Selvitystä voi käyttää pohjana tuleville yksityiskohtaisemmille jatkoselvityksille ja toimenpide-ehdotuksille. Selvityksen avulla voimme havaita selviä kehitysmahdollisuuksia kulttuuripalvelujen saavutettavuuden parantamiseksi.

¹⁸ Hylkäys koski useimmiten vain yhtä tai muutamaa kysymystä ja tällaistenkin puutteellisten lomakkeiden avovastaukset huomioitiin sisältöanalyysissä.

3. KYSELYN TULOKSIA

3.1. Taustatietoja kyselyyn vastanneista

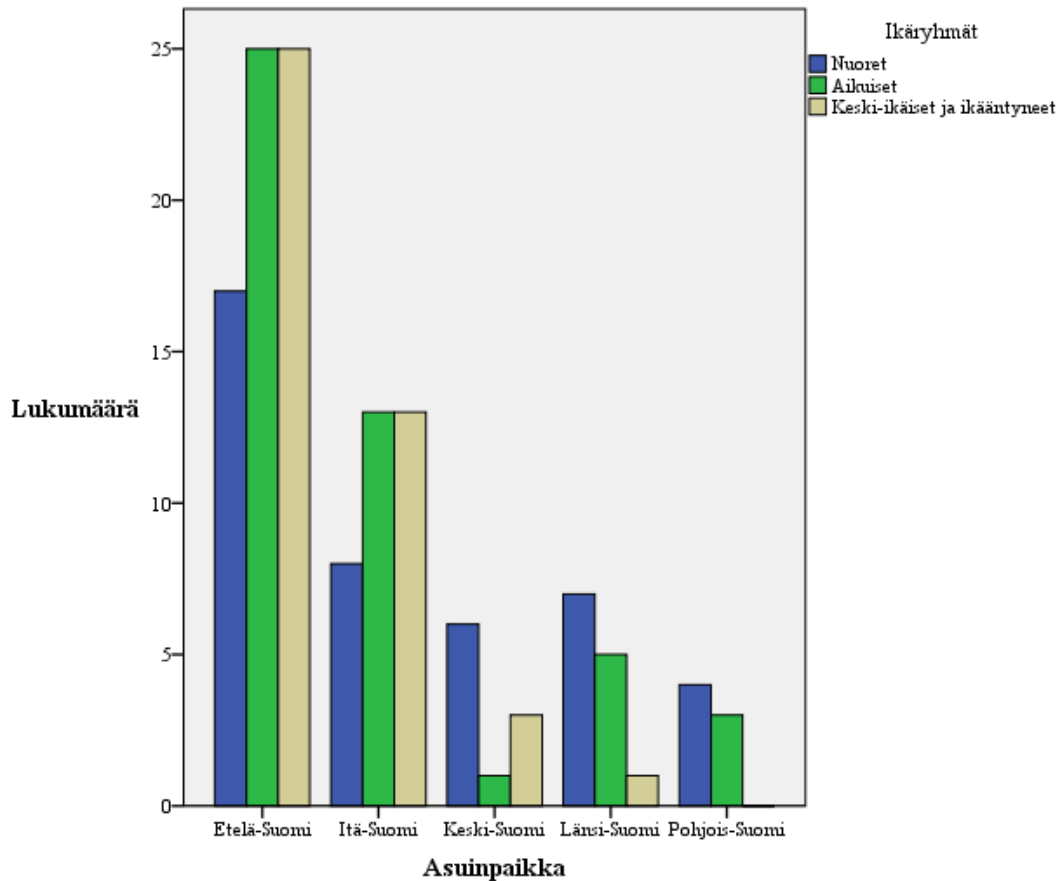
Kyselyyn saatiin vastauksia melko tasaväkisesti sekä naisilta että miehiltä ja kaikista ikäryhmistä. Nuorin vastaaja oli muutamaa kuukautta vaille 15-vuotias ja vanhin 85-vuotias. Vastaukset on luokiteltu iän mukaan kolmeen suurin piirtein yhtä suureen ryhmään: 15–26-vuotiaat (n=40) muodostavat nuorten ryhmän, 27–45-vuotiaat (n=47) aikuisten ja 46–85-vuotiaat (n= 43) keski-ikäisten ja ikääntyneiden ryhmän.

Kuvio 1. Ikä sukupuolen mukaan

Kuviossa 1. nähdään, että nuorten ryhmässä miehiä ja naisia oli saman verran (n molemmissa 20), aikuisten ryhmässä naisia oli jonkin verran enemmän (naisten määrä oli 27 ja miesten 20 henkilöä) ja myös keski-ikäisten ja ikääntyneiden ryhmässä naisia oli enemmän (naisia 26 ja miehiä 17).

Vastauksia saatiin vähiten Keski- ja Pohjois-Suomesta. Tämä johtui osittain siitä, ettei siellä toiminut alueellinen koordinaatio yhtä hyvin kuin esimerkiksi Itä-Suomessa. Lisäksi muutama leiri, josta vastauksia olisi voitu saada, jätti jakamatta lomakkeet. Toisaalta voidaan vain arvuutella, miksi esimerkiksi sähköisestikään vastauksia ei tullut. Etelä-Suomesta vastauksia tuli eniten, mikä sinänsä ei ole yllättävää, sillä alueella asuu suurin osa Suomen romaneista.

Kuvio 2. Ikä asuinpaikan mukaan

Vastaajista 90 kuuluu ja 41 ei kuulu uskonnolliseen yhteisöön. Vastaajista 10 jätti vastaamatta tähän kysymykseen. Ikäryhmittäin vastaukset jakaantuvat seuraavasti: Nuorista 76 %, aikuisista 57 % ja keski-ikäisistä ja ikääntyneistä 74 % kuuluu uskonnolliseen yhteisöön.

Romaniyhdistykseen kuuluu 38 % (51 vastaajaa 136 vastaajasta). 41 vastaajaa (141 vastaajasta) eli 29 % vastaajista kuuluu sekä romaniyhdistykseen että uskonnolliseen yhteisöön. 35 vastaajaa (139 vastaajasta) eli 25 % vastaajista ei kuulu mihinkään yhdistykseen. Romaniyhdistykseen kuuluu suurin osa keski-ikäisistä ja ikääntyneistä.

Vastaajista 79 % tuli perheestä, jossa molemmat vanhemmat ovat romaneja, 16 % perheestä, jossa toinen vanhempi oli romani, ja 18 % perheestä, jossa ainakin yksi isovanhempi oli romani. Vastaajista 6 henkilöä (4 %) oli kasvanut lastenkodissa, ja toiset 6 henkilöä oli kasvanut pääväestön keskuudessa. Vastaajista 72 % kuvaili itseään sanomalla ”elän perinteistä romanielämää”, 13 % mielsi itsensä romanikulttuurin säilyttäjäksi, 18 % koki noudattavansa perinteitä vain ulkoisesti, 13 % halusi muuttaa romanikulttuuria, 6 % koki elävänsä romaniyhteisön ulkopuolella. Vastaajista 20 % kuvaili itseään lauseella ”elän suurelta osin pääväestön elämää, mutta noudatan tapoja yhteisössäni”. Koska vastausten määrää ei ollut rajoitettu, moni oli valinnut useamman vastauksen kuvailemaan itseään.

Nuorista ja aikuisista puolella on peruskoulututkinto, kun taas vanhimmassa ikäryhmässä luku oli 62 %, lukion tai ammattikoulun on suorittanut 41 % nuorista, 28 % aikuisista ja keski-ikäisistä ja ikääntyneistä 12 %. Korkeakoulun oli käynyt 9 % aikuisista ja 12 % keski-ikäisistä ja ikääntyneistä vastaajista. Nuorista vastaajista 10 % oli täysin vailla koulutusta. Aikuisista 15 % ja keski-ikäisistä ja ikääntyneistä 14 % ilmoitti, ettei heillä ole lainkaan koulutusta.

Suurin osa vastaajista ei ollut vastaushetkellä palkkatyössä (nuorista 72 %, aikuisista 64 % keski-ikäisistä ja ikääntyneistä 79 %). Palkkatyön ulkopuolella oltiin monista eri syistä: esimerkiksi opiskelun, kotona lasten kanssa olemisen tai eläkkeellä olemisen vuoksi. Eläkeläisten määrä vastaajien keskuudessa olikin huomattava, miehistä 23 % ja naisista 28 % kaikista ikäryhmistä. Tässä on huomioitava, että vastaajat eivät ole voineet valita kahta vaihtoehtoa, eli esimerkiksi opiskelua ja osa-aikatyössä oloa, joten vastaukset eivät välttämättä anna koko kuvaa kotona olemisen taustoista. Koko-aikaisessa työsuhhteessa oli 23 % miehistä ja 15 % naisista. Vastauksia tarkastellessa on hyvä ottaa huomioon, että palkkatyön ulkopuolella oleminen vaikuttaa ihmisen taloustilanteeseen ja siten hänen mahdollisuuksiinsa kuluttaa ja käyttää maksullisia kulttuuripalveluja.

Kyselyyn osallistuneista 24 henkilöä ilmoitti olevansa taiteilija. Heistä yksikään ei ollut nauttinut minkäänlaista apurahaa työnsä tekemiseksi. Yhteensä 42 henkilöä vastasi kuitenkin kysymykseen, ”Kuinka suuren osan toimeentulostasi saat taiteenharjoittajana?”. Taiteenharjoittajista 79 % ei ole saanut lainkaan tuloja työstään taiteilijana, 14 % sai 1-39 % toimeentulostaan taiteesta ja vain 7 % vastanneista taiteilijoista sai yli 40 % toimeentulostaan taiteenharjoittajina. Kukaan vastaajista ei saanut yli 70 % toimeentulostaan taiteestaan.

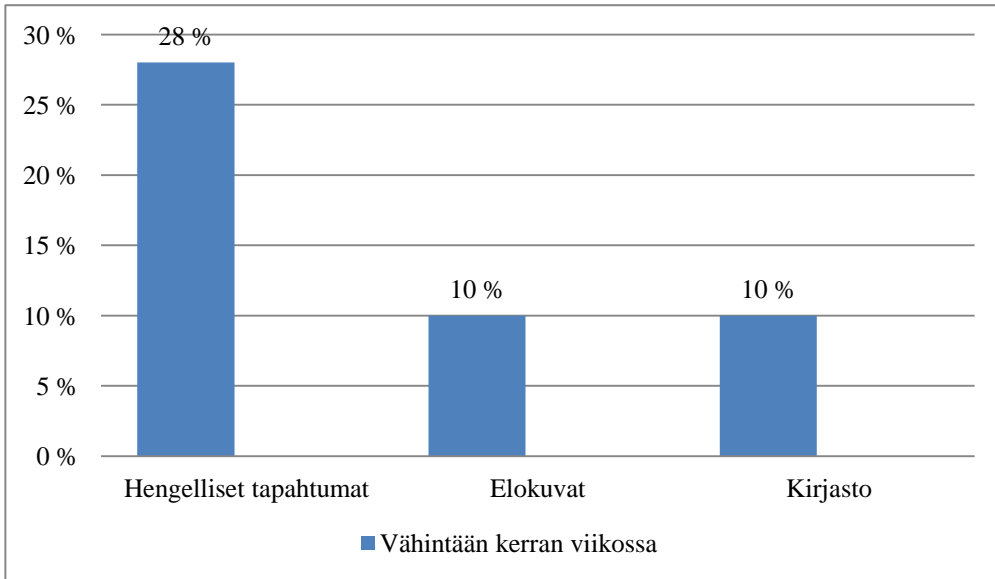
3.2. Kulttuurin ja kulttuuripalveluiden käyttö

Ensimmäisessä kysymyksessä vastaajia pyydettiin merkitsemään rasti ruutuun -menetelmällä, kuinka usein he käyttävät erilaisia kulttuuripalveluja. Listattuna oli 16 erilaista kulttuuripalvelua¹⁹, joiden käyttöä arvioitiin skaalalla ”vähintään kerran viikossa, kuussa, vuodessa, harvemmin, en koskaan”. Jos katsotaan kaikkia vastauksia yhdessä, suurimpaan osaan tuli yleisimmäksi vastaukseksi ”ei koskaan”. Jos vastaukset jaetaan sukupuolen mukaan, miesten yleisin käyttämä kulttuuripalvelu on hengelliset kulttuuritapahtumat (moodi²⁰ ”vähintään kerran kuussa”), elokuvat ja kirjasto (”vähintään kerran vuodessa”). Muissa konserteissa, urheilutapahtumissa ja festivaaleilla miehet käyvät ”harvemmin kuin kerran vuodessa”.

Naisetkin käyvät eniten hengellisissä kulttuuritapahtumissa (”vähintään kerran kuussa”), muissa konserteissa, elokuvissa ja kirjastossa (kaikki ”vähintään kerran vuodessa”), ”harvemmin kuin kerran vuodessa” käydään tanssiesityksissä ja lastentapahtumissa.

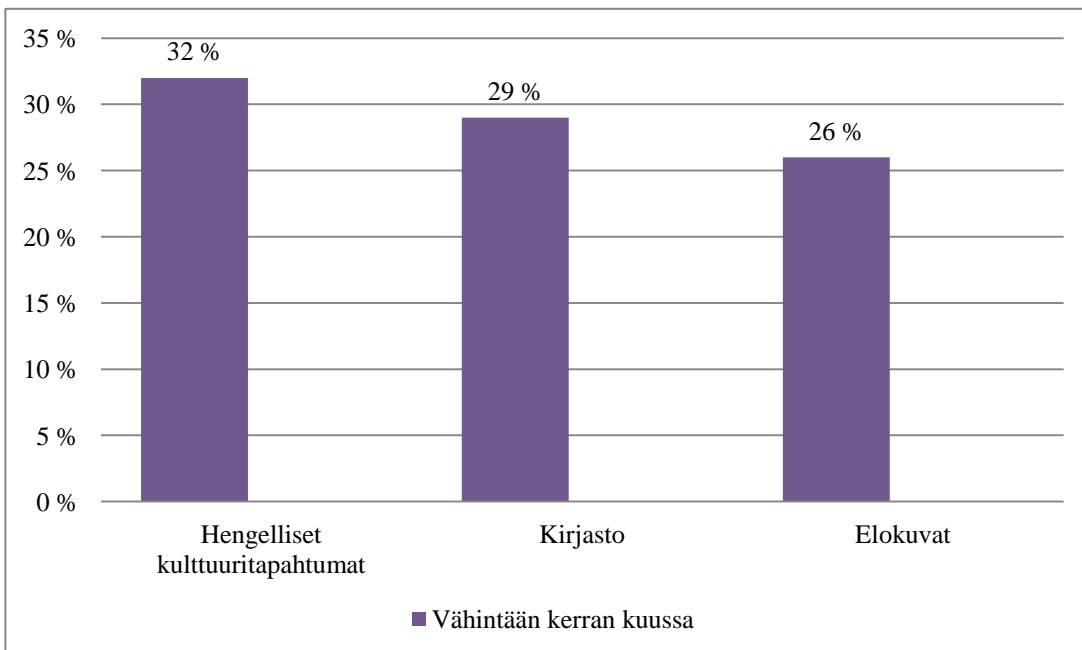
¹⁹ Teatteri, klassinen konsertti, muut konsertit, museo, taidenäyttely tai galleria, ooppera, kirjasto, tanssiesitys, elokuvat, tanssit, hengelliset kulttuuritapahtumat, ravit, lastentapahtumat, urheilutapahtumat, taide- ja/tai musiikkikoulu.

²⁰ Moodi = yleisin vastaus.

Kuvio 3. Yleisimmät vastaukset kysymykseen ”Kuinka usein käytät seuraavia kulttuuripalveluita?”

Koko aineisto tarkastelun kohteena: Vähintään kerran viikossa käyviä seuraavasti: 1. Hengelliset tapahtumat 28 % (36 vastaajaa 130 vastaajasta); 2. Kirjasto 10 % (13 vastaajaa 128 vastaajasta) ja 3. Elokuvat 10 % (13 vastaajaa 128 vastaajasta). Ks. Yllä kuvio 3.

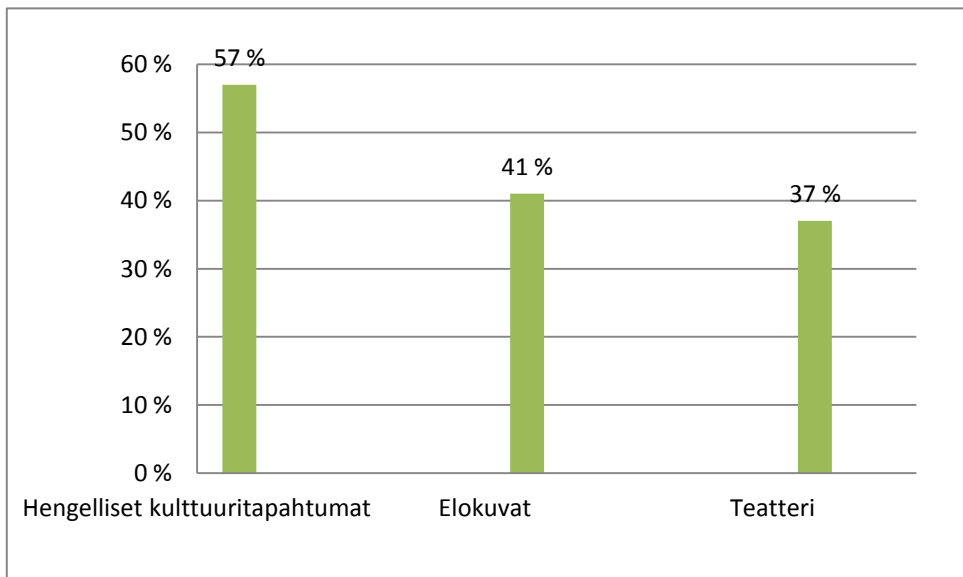

Kuvio 4. Yleisimmät vastaukset kysymykseen ”Kuinka usein käytät seuraavia kulttuuripalveluita?”

Koko aineisto tarkastelun kohteena: Vähintään kerran kuussa: 1. Hengelliset kulttuuritapahtumat 32 % (42 vastaajaa 130 vastaajasta) 2. Kirjasto 29 % (37 vastaajaa 128 vastaajasta) ja 3. Elokuvat 26 % (33 vastaajaa 128 vastaajasta). Yllä kuvio 4.

Jos kaikki vastaukset analysoidaan yhdessä, suurin osa vastaajista ei käytä juuri lainkaan listattuja kulttuuripalveluita ja eniten käytetään lähinnä hengellisiä kulttuuripalveluja. Myöhemmin erillisessä luvussa pohditaan, mitä hengellisellä kulttuuritarjonnalla tarkoitetaan. Raveissa käynti on vastaajien keskuudessa harvinaista: vain kolme henkilöä kaikista vastaajista käy vähintään kerran viikossa raveissa, kahdeksan henkilöä harvemmin kuin kerran vuodessa. Vain vajaa 13 % haluaisi käydä useammin raveissa, tosin miehistä 23 % haluaisi käydä useammin. Alueellisiakin eroja löytyi, sillä varsinaissuomalaista vastaajista vain yksi halusi käydä enemmän raveissa, mutta Itä-Suomessa 13 henkilöä käydä useammin raveissa. Tärkein syy siihen, ettei raveissa käyty useammin, oli ajanpuute. Työmarkkinatilanne ei selvästikään vaikuttanut vastauksiin. Suurin osa vastaajista ei ollut kokopäiväisessä työssä, mikä varmastikin vaikuttaa heidän kulttuuripalvelujen käyttöönsä.

Toisessa kysymyksessä lueteltiin samat kulttuuripalvelut ja pyydettiin merkitsemään ne, joita vastaaja haluaisi käyttää enemmän. Vastaajat halusivat käydä enemmän hengellisissä tapahtumissa, elokuvissa ja teatterissa.

Kuvio 5. Yleisimmät vastaukset kysymykseen ”Missä haluaisit käydä useammin?”

Koko aineisto tarkastelun kohteena: Missä halutaan käydä: 1. Hengelliset tapahtumat 57 % (78 vastaajaa 137 vastaajasta), 2. Elokuvat 41 % (56 vastaajaa 137 vastaajasta) ja 3. Teatteri 37 % (50 vastaajaa 137 vastaajasta). Yllä kuvio 5.

Mielenkiintoista on, että vastaajat haluavat lisää nimenomaan sitä kulttuuripalvelumuotoa, jota he joka tapauksessa eniten käyttävät, eli hengellisiä kulttuuritapahtumia. Onko kysymyksessä kulttuuripalvelun tuttuus vai se, että uskovaisina vastaajat mieluiten valitsevat ”turvallisen” kulttuuripalvelun, jonka piirissä ei tarvitse pelätä kohtaavansa mitään uskovaiselle epäsovivaa?

Ikäryhmittäin tarkasteltuna aikuiset halusivat käydä enemmän elokuvissa, kun nuorilla elokuvat olivat toisena hengellisten tapahtumien jälkeen. Keski-ikäiset ja ikääntyvät halusivat hengellisten tapahtumien lisäksi käydä enemmän teattereissa ja muissa konserteissa. Aineistoa analysoitiin ristiin myös paikkakunnan koon ja asuinpaikan mukaan (koska ajateltiin, että pienellä paikkakunnalla kulttuuritarjonta on yksipuolisempaa), mutta vastauksien erot eivät olleet tilastollisesti mer-

kittäviä. Myöskään työmarkkinatilanne ei vaikuttanut merkittävästi ihmisten toiveisiin kulttuuri- palvelujen käytön suhteen.

Vastauksia tarkasteltiin myös romani-identiteettinsä eri tavoin mieltävien näkökulmasta.²¹

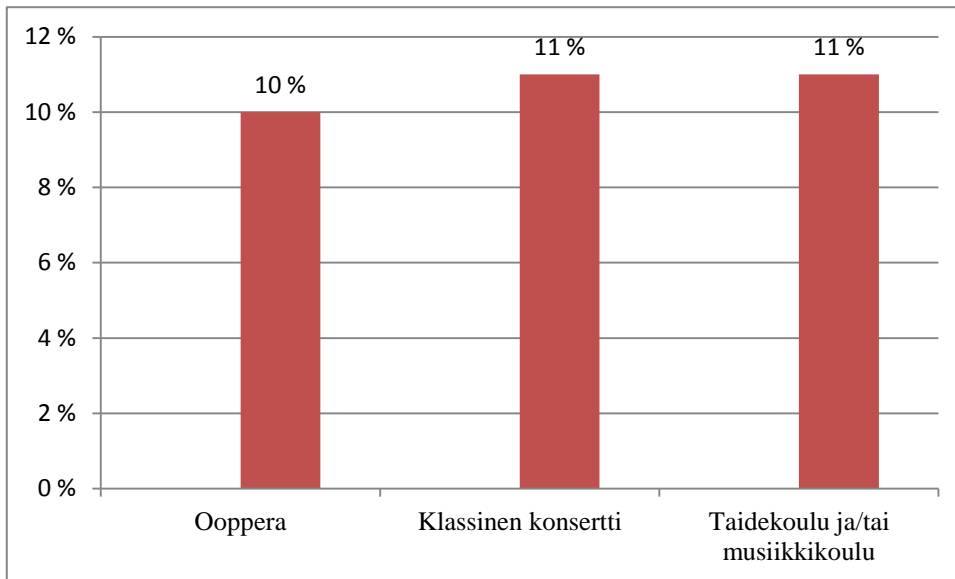
Vastaajat, jotka kuvailevat itseään lauseella ”elän perinteistä romanielämää” (n=37) haluavat käydä enemmän teatterissa (57 %) ja muissa konserteissa (43 %). Hengelliset tapahtumat ja elokuvat saivat saman verran vastauksia (41 %). Romanit, jotka kuvailevat itseään lauseella ”olen romani-kulttuurin säilyttäjä” (n=44), valitsivat ensimmäiseksi toiveekseen hengelliset tapahtumat (61 %), toiseksi teatterissa käynnin (41 %) ja kolmanneksi yleisin vastaus oli, että vastaaja haluaisi käydä enemmän elokuvissa (36 %). Itsensä lauseella ”noudatan perinteitä ulkoisesti” (n=25) kuvailevat haluavat käydä enemmän sekä teatterissa että hengellisissä tapahtumissa (molemmat 44 %) ja elokuvissa (36 %). Ihmiset, jotka kuvailevat itseään lauseella ”haluan muuttaa romanikulttuuria” (n=18), haluaisivat käydä enemmän teatterissa (56 %), hengellisissä tapahtumissa, tanssiesityksissä ja klassisen musiikin konserteissa (kaikki 33 %).

Vastaajat, jotka kuvailivat itseään lauseella ”koen eläväni romaniyhteisön ulkopuolella” (n=9), halusivat käydä enemmän teatterissa, ja vastaajat, jotka kuvailivat itseään lauseella ”pidän yhteyttä sukulaisiini” (n=60), kaipasivat enemmän hengellisiin tapahtumiin (58 %), teatteriin (42 %) ja elokuvaan (40 %). ”Elän suurelta osin pääväestön elämää, mutta noudatan tapoja yhteisössäni” – lauseella itseään kuvailevat (n=28), valitsivat haluavansa käydä enemmän teatterissa (54 %), hengellisissä tapahtumissa (50 %) ja muissa konserteissa (46 %).

Mielenkiintoista on, että sekä henkilöt, jotka mielestään elävät perinteistä elämää, että kulttuurin muutosta havittelevat ja pääväestön elämää elävät kertoivat, että kävisivät mielellään enemmän teatterissa. Avovastauksissa käy ilmi, että teatterin ohjelmistoon toivottaisiin enemmän romaneja puhuttelevia aiheita, kuten eräs vastaaja kirjoitti: ”Jos joku tapahtuma olisi kulttuuristamme niin voisi olla enemmän kiinnostava.”

Kaikkein vähiten vastaajat haluavat käydä lisää oopperassa, klassisessa konsertissa tai taide- ja/tai musiikkikouluissa. Kuviossa 6. kuvataan kulttuuritapahtumia, joita vastaajat haluavat kaikkein vähiten käyttää enemmän. Vähiten kannatusta saivat samat kulttuuripalvelut, joita vastaajat myös käyttävät vähiten. Enemmän oopperassa haluaisi käydä vain 14 henkilöä 141 vastaajasta ja klassisessa konsertissa vain 16 vastaajaa. Ooppera ja klassinen konsertti ovat ehkä mielletty elitistisiksi tai muuten vain vaikeiksi saavuttaa, kun taas taide- ja musiikkikouluihin osallistumiseen liittyvää haluttomuutta voi ihmetellä. Onko niin, että tällainen opetus (edes varhaiskasvatuksen osana) ei puhuttele romaniyhteisöä tai että musiikki- ja taidekasvatus koetaan perheen tehtäväksi? Tai koska vastaajat olivat aikuisia, he eivät itse ajatelleet lapsen viemistä musiikkikouluun heidän omaksi aktiviteetiksi.

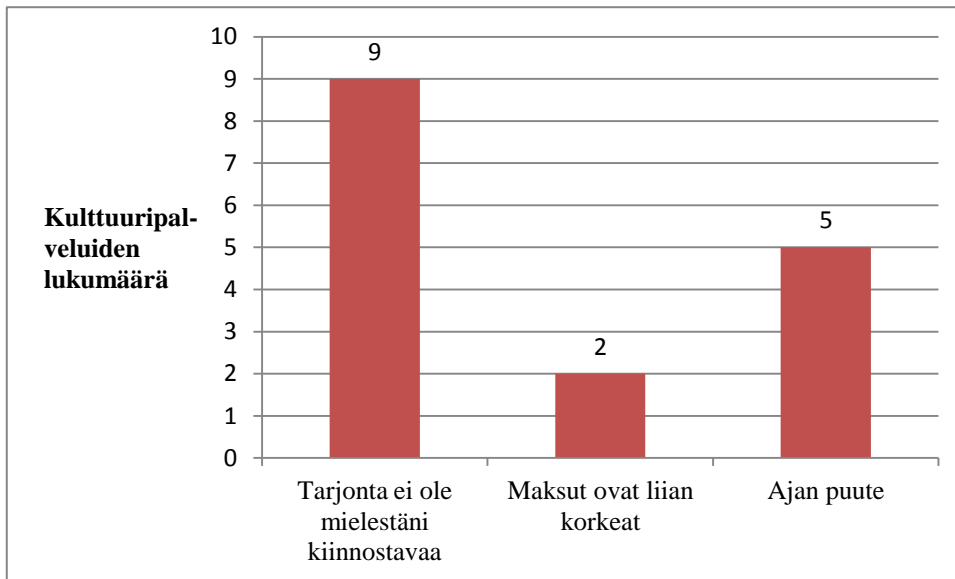
²¹ Seuraavassa on hyvä pitää mielessä, että useimmat vastaajat olivat valinneet 1–3 kohtaa kuvaamaan heitä romani-na.

Kuvio 6. Prosentuaalisesti vähiten vastauksia saaneet vaihtoehdot kysyttäessä vastaajilta, mitä kulttuuripalveluita he haluaisivat käyttää useammin.

Kyselyssä haluttiin myös tietää, mitkä syyt estävät vastaajia käyttämästä kulttuuripalveluja. Kaikkia vastauksia katsottaessa, vastaus ”tarjonta ei ole mielestäni kiinnostavaa” valittiin kaikkein useimmiten. Miehet merkitsivät, että kirjastossa, muussa konsertissa, hengellisissä tapahtumissa ja raveissa he käyvät harvemmin ajan puutteen vuoksi. Muissa konserteissa ja elokuvissa useammin käyntiä estävät myös korkeat maksut. Naistenkin mukaan merkittävin este kulttuuripalvelujen käytölle on se, että tarjonta ei ole kiinnostavaa. Naiset vastasivat miehiä useammin, että heidän kulttuuripalvelujen käyttöä estää ajan puute. Teatterissa ja muissa konserteissa käymistä estää naisten mukaan liian korkeat maksut.

Mielenkiintoista on, että monivalinnassa valittiin huomattavasti useammin, ettei tarjonta kiinnosta ja ajanpuute kuin ”maksut ovat liian korkeita” -vaihtoehto, mutta avovastauksissa tuli useinkin esille, että taloudellinen tilanne estää käyttämästä maksullisia kulttuuripalveluja. Joku ehdotti ylimääräistä kulttuurirahaa ja toinen ilmaisia kulttuuriseteleitä, joilla voisi tutustua uusiin kulttuurimuotoihin. Myös haastatteluina tehdyissä kyselyissä vastaajat mainitsivat, ettei romanien tapoihin kuulu käydä maksullisissa tilaisuuksissa. Lisäksi kaivattiin sopivaa seuraa, ja varsinkin sitä, että etukäteen tietäisi, onko ohjelma sopivaa uskovoiselle.

Kuvio 7. Mitkä syyt estävät käyttämästä kulttuuripalveluja? Vastaajille esitettiin kuusitoista eri kulttuuripalvelua ja kysyttiin, mikä estää heitä käyttämästä kyseistä kulttuuripalvelua. Yhdeksään vaihtoehtoon yleisin vastaus on "Tarjonta ei ole mielestäni kiinnostavaa", kahden vaihtoehdon yleisin vastaus on "Maksut ovat liian korkeat" ja viiteen kulttuuripalvelumuotoon yleisin vastaus on "Ajan puute".

Vastaajille tarjottiin myös mahdollisuutta vastata, että he eivät käytä joitain kulttuuripalvelumuotoja siksi, että tuntevat, etteivät ole romaneina tervetulleita. Kaikissa kulttuuripalveluvaihtoehdoissa tuli alle 10 % verran vastauksia, joissa todettiin kulttuuripalvelun käytön esteeksi väite "tunnen oloni romanina epämiellyttäväksi" tilaisuuksissa ja tapahtumissa. Avovastauksissa eräs nuori nainen kommentoi, että

"festivaaleilla tunnen oloni epämiellyttäväksi mustalaisuuteni vuoksi, koska suurin osa festareilla kävijöistä on päiväestöä. Samalla tällaisiin asioihin vaikuttaa myös muiden ikäisten romanien mielipiteet, jotka kuuluvat, ettei nuo festivaalit ole kaaleitten hommia ollenkaan."

Taidenäyttelyt, ooppera ja urheilutapahtumat olivat festareiden lisäksi sellaisia kulttuuritilaisuuksia, joissa noin 10 % vastaajista tunsivat itsensä romaneina epämiellyttäväksi. Vähiten, eli alle 2 %, tunsivat itsensä romaneina epämiellyttäväksi kirjastossa, elokuvissa, hengellisissä tapahtumissa ja raveissa.

Eräs nuori nainen kommentoi, että häntä kulttuuripalvelujen piiriin kannustava seikka olisi "se, että tuntisin olevani kuin muutkin Suomen kansalaiset ilman erottelua, luokittelua eikä rodun mukaan." Varsinkin haastatteluina tehdyissä kyselyissä tuli ilmi, että monet kokevat, ettei kulttuuritapahtumissa käyminen kuulu lainkaan romanien tapoihin: "Täytyy opetella käyttämään eri mahdollisuuksia mikä ei ole romaneille niin tavanomaista". Tai hiukan kärkevämmän erään nuoren kokevapäivätyössä käyvän miehen sanoin:

"En oikein tykkää kulttuurista, se yli arvostettua ja sitten vielä mustalaisilla on hyvät olot niiden ei tarvii mennä ja ärsyttää kaajeita sillee, että kohta on meidän kulttuurin esille tuomisen ja räyhäämisen takia verkko ympärillä keskitysleirin tavoin."

Lomakkeessa oli avovastausmahdollisuus kysymykselle, mitkä tekijät kannustaisivat sinua käyttämään kulttuuripalveluja. Tähän oli kommentoinut vain noin neljäsosa vastaajista. Heidän mukaansa kulttuurin pariin romaneita houkuttelisivat halvemmat hinnat (ilmaistarjonta), kiinnostavampi tarjonta (esim. ohjelmisto, joka kertoisi tai puhutteli romaneita Suomessa).

Esimerkiksi eräs mies totesi: *”haluaisin nähdä enemmän mustalaistapahtumia, kulttuuria esille”*. Toinen hiukan vanhempi mies taas totesi, että *”jos joku näyttely tai tapahtuma olisi kulttuuritamme, niin vois olla enemmän kiinnostusta”*. Myös omia kulttuurikeskuksia peräänkuulutettiin avovastauksissa: *”romaneilla tulisi olla enemmän kulttuurikeskuksia”*. Koska useassa vastauksessa tuli ilmi, että tarjonnan pitäisi olla sopivaa uskovaiselle ja että paikkaan pitäisi olla *”matala kynnyks”*. Romanien kulttuurikeskukset voisivat olla sellainen paikka, jonne jokainen tietäisi olevansa tervetullut. Eräs nuorempi nainen kirjoitti:

”Käytän itse melko paljon kulttuuripalveluita, enkä näe ongelmaa siinä, miksi en voisi näitä käyttää. Olen kuitenkin laittanut merkille, että tiettyjen kulttuuripalvelujen käyttäjistä suurin osa kuuluu pääväestöön. Itselläni ei tämän suhteen ole ongelmaa, mutta luulen, että romanien ilmaantuminen esim. klassisen musiikin opinahjoihin (konservatoriot, jne.) voisi rohkaista muitakin hakeutumaan tällaisiin opintoihin tai ihan muuten vain käymään konserteissa.”

Eräs muusikkona itseään osittain elättävä 40 -vuotias mies painotti, että *”kulttuuri pitäisi saada lähemmäksi tavallista ihmistä ja arkipäivän ohikulkupaikoille. Monilla kulttuurin aloilla tulee liian elitistinen tunne ja ’en kuulu joukkoon’ -tunne”*. Toinen taiteilija, keski-ikäinen nainen, kommentoi, että *”kulttuuritapahtumat houkuttelisivat enemmän, jos niitä järjestettäisiin kaupungin taholta. Mielestäni romaniyhdistykset ovat saman tekevää ja oman edun tavoittelua, niiltä jotka sitä koettavat pitää yllä...”* Monet naiset kaipasivat seuraa, toteamalla mm. *”ei sitä yksin kehtaa”* tai *”jos olisi varaa ja muita, esim. useampi romani”*. Pienillä paikkakunnilla nuorten tapahtumia on vähän ja hengellisten tapahtumien lisäksi ei ole muuta tarjontaa.

3.3. Media ja kulttuuritarjonta

Kyselyssä selvitettiin vastaajien toiveita median suhteen ja varsinkin sen suhteen, kuinka paljon vastaajat haluaisivat katsella ja kuunnella romanien tekemiä ja esittämiä radio- ja TV-ohjelmia, käydä romanien tuottamissa teatteriesityksissä tai kuuntelemassa romaniartisteja. Lisäksi tiedusteltiin, haluttiinko esityksiä katsella tai kuunnella romanikielillä.

Kyselyyn vastanneet romanit ovat innokkaita median ja varsinkin miehet uusmedian käyttäjiä. Miesten yleisin vastaus koskien TV:n katselua ja internetin käyttöä on *”2-4 tuntia päivässä”*, kun naisilla se on TV:n katselussa *”vähintään 1 tunti päivässä”* ja internetin käytössä *”en päivittäin”*. Naisten yleisin vastaus radion kuunteluun on *”vähintään 1 tunti päivässä”*, kun miesten yleisin vastaus tähän on *”en päivittäin”*.

Enemmistö vastaajista haluaa käyttää romanien tuottamia ja esittämiä kulttuuripalveluja, lähes 90 % vastaajista halusi kuulla radiossa lisää romanien tekemiä ohjelmia, käydä enemmän romanien tuottamissa teatteriesityksissä (77 %) ja käydä kuuntelemassa enemmän romaniartisteja (91 %). TV-ohjelmat muodostavat tässä kuitenkin poikkeuksen, 52 % vastaajista ei halua nimenomaan romanien tekemiä ja esittämiä TV-ohjelmia. Muutammat olivat kommentoineet käsin vastauslomak-

keeseen, että ”ei enää mitään manne-teeveitä”. Kuitenkin 71 % vastaajista ilmoittaa haluavansa katsella romanien tuottamia TV-ohjelmia romanikielellä mutta suomenkielisin tekstityksin. Nuoret, aikuiset ja keski-ikäiset ja ikääntyneet vastaavat hyvin samantyyppisesti kaikkiin väitteisiin. Ainoa tilastollinen ero on löydettävissä väitteen ”haluaisin käydä kuuntelemassa enemmän romaniartistejä” jatkokysymyksessä ”haluaisin kuunnella näitä romanikielellä”. Keski-ikäiset ja ikääntyneet suhtautuvat tähän väitteeseen positiivisimmin, sillä 74 % heistä haluaisi kuunnella romaniartisteja romanikielellä, kun taas aikuisista vain 48 %. Myös naisten ja miesten välillä on hyvin vähän eroavaisuuksia. Naiset suhtautuvat kuitenkin selkeästi myönteisemmin väitteeseen ”haluaisin katsella TV-ohjelmia romanikielellä mutta suomenkieliselä tekstityksellä” (naiset 79 % ja miehet 59 %). Sekä TV että radio ovat selvästi mediakanavia, joiden ohjelmatuotannossa voitaisiin paremmin ottaa huomioon romanien kulttuuritoiveita. Koska romanit selvästi käyttävät myös runsaasti verkkopalveluita, voisi romanikulttuuriin liittyvää materiaalia ja tiedotustoimintaa olla runsaammin tarjolla sähköisessä muodossa. Varsinkin nuoret hankkisivat mieluiten tietonsa myös romanien tuottamista kulttuuripalveluista netin kautta.

Kyselyssä selvitettiin myös romanien lukutottumuksia. Kaunokirjallisuutta, tieteellistä kirjallisuutta, sarjakuvalehtiä, satukirjoja, blogeja ja keskustelupalstoja luetaan keskimäärin harvemmin kuin kuukausittain tai ei koskaan. Sen sijaan suurin osa vastaajista ilmoittaa lukevansa sanomalehtiä ja raamattua päivittäin, naisten moodi aikakauslehdille on myös päivittäin, kun taas miesten kohdalla viikoittain. Valitettavasti vastaajia ei pyydetty erittelemään, mitä lehtiä he lukevat. Koska myöhemmissä vastauksissa tulee ilmi, että monet hankkisivat mielellään lisätietoa kulttuuritarjonnasta romanilehdistä, voidaan päätellä, että ainakin niitä luetaan aktiivisesti. Internetin laaja käyttäjäkunta viittaa siihen, että muita lehtiä saatetaan lukea lähinnä sähköisessä muodossa. Haastattelussa tuli ilmi, että termit blogi ja keskustelupalsta eivät olleet kaikille tuttuja. Termi chatti olisi saattanut antaa enemmän myönteisiä vastauksia. Aikakauslehtien kohdalla voi jäädä vain arvailemaan, tarkoitetaanko niillä lähinnä naistenlehtiä. Toinen mahdollisuus on, että vastaajat mielsivät esimerkiksi ilmaiset viikkolehdet aikakauslehdiksi, sillä myös miehet kertoivat lukevansa aikakauslehtiä viikoittain

Romanien sanomalehti- ja aikakauslehtimedian kehittäminen on varmasti yksi mahdollinen kulttuuripalvelujen kohentamiskohde. Myös romanien tuottaman kirjallisuuden tukemiseen liittyviä toimia tulisi pohtia tarkemmin. Lasten kannalta huolestuttavaa on, että edes perheelliset eivät välttämättä lue satukirjoja edes viikoittain. Lastenkirjallisuuden kehittäminen romanikulttuuria silmälläpitäen olisi tärkeä uudistuskohde. Romanien itsensä tuottaman kirjallisuuden ja kuvituksen tukeminen olisi tässä keskeistä.

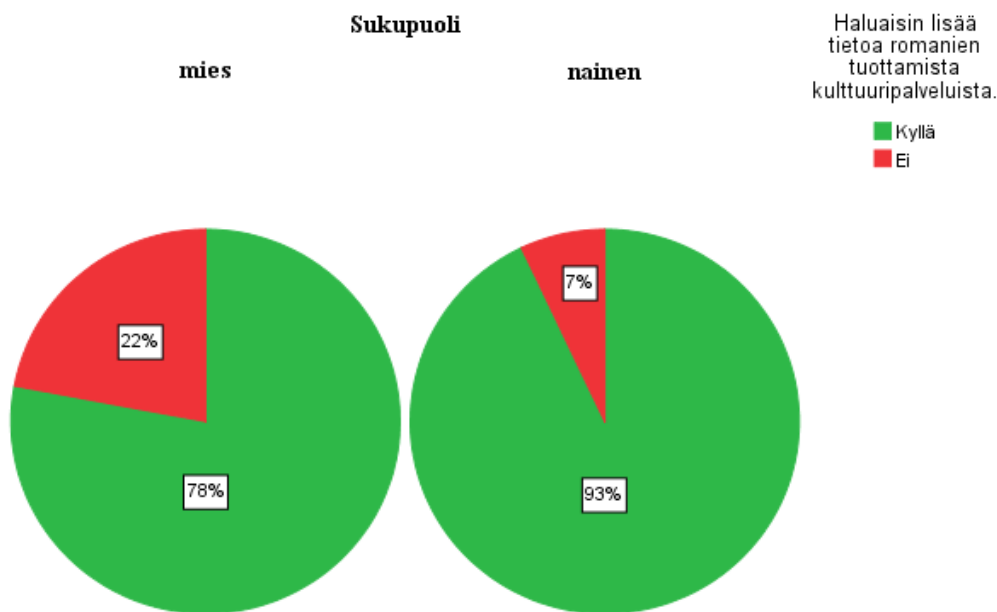
3.4. Romanien oman kulttuurin tuntemus ja tiedon tarve kulttuuripalveluista

Vastaajat ilmoittivat tuntevänsa romanien historiaa keskimäärin melko hyvin, romanien kuvataidetta miehet ilmoittivat tuntevänsa melko huonosti, kun taas naisten kokivat tuntevänsa sen erittäin huonosti. Romanimusiikkia vastaajat tunsivat mielestään melko hyvin, ja romanien tanssi- ja teatteritaidetta miehet kokivat tuntevänsa erittäin huonosti ja naiset melko huonosti.

Samalla kun voidaan todeta, ettei suomalainen keskivertokansalainen tiedä juuri paljoakaan romanikulttuurista, antaa kysely myös osviittaa siitä, että myös romanit itse kokevat tuntevänsa melko heikosti tai erittäin heikosti omaa kulttuuriperintöään. Erilaiset näyttelyt, nettisivustot ja

julkaisut auttaisivat parantamaan tätä aukkoa. Suomalaisen koulun opetusohjelmaan on usealta-kin taholta ehdotettu Suomen vähemmistökulttuurien perintöön liittyvää opetussisältöä. Tämän tyyppinen materiaali sopisi hyvin tukemaan uuden romanipoliittisen ohjelman tavoitteita.

Vaikka kyselylomakkeessa lueteltuja kulttuuripalveluja käytettiin kaikkia lähinnä moodilla, ”ei koskaan”, osoittivat vastaajat suurta kiinnostusta lisätietoon kulttuuritapahtumista ja -esityksistä. Peräti 86 % (n=116) vastaajista, naisista 93 % (n=66) ja miehistä 78 % (n=46), ilmoitti haluavansa lisää tietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista.

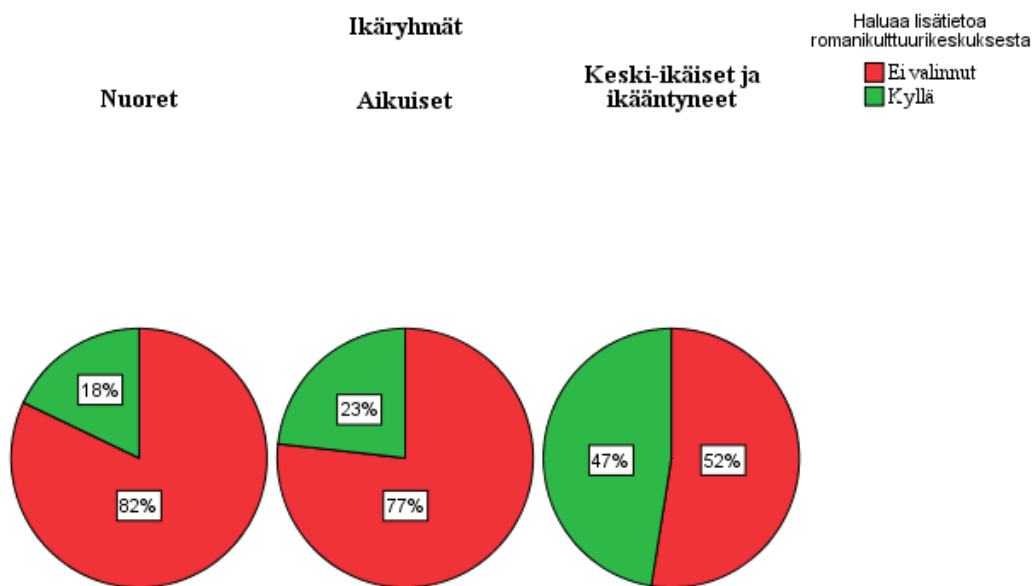
Kuvio 8. Sukupuolittaiset vastaukset väittämään "Haluaisin lisää tietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista"

Lomakkeessa kysyttiin myös, mistä vastaajat haluaisivat hankkia lisää tietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista. Vastaajista 62 % haluaa hankkia tietonsa romanien tuottamista kulttuuripalveluista internetistä, 56 % romanilehdistä (Rimano Boodos, Zirikli, Elämä ja Valo, Latso Diives), 49 % muilta romaneilta, 30 % romaniradiosta, 29 % romanikulttuurikeskuksesta ja 25 % kirjastoista. Nuoret ja aikuiset haluaisivat selvästi enemmän kuin keski-ikäiset ja ikääntyneet käyttää internetiä tiedonhakuun, kun vanhin vastaajaryhmä halusi mieluiten hankkia tietonsa romanilehdistä (68 %), -radiosta (53 %) tai kulttuurikeskuksesta (48 %). Puolet sekä nuorimmasta että vanhimmasta ikäluokasta merkitsi haluavansa hankkia tietoa ”muilta romaneilta”.

Se, että puolet nuorista haluaa hankkia tietoa kulttuuritapahtumista muilta romaneilta, on mielenkiintoista, sillä muualla lomakkeessa tulee ilmi, että nimenomaan nuorilta väitetään puuttuvan yhteisöllisyyttä. Varsinkin romanikulttuurin muutoksiin liittyvissä kommentteissa mainitaan usein nuorten erkaantuminen romaniyhteisöstä, nuorten sosiaalisten suhteiden ja verkoston heikkous ja

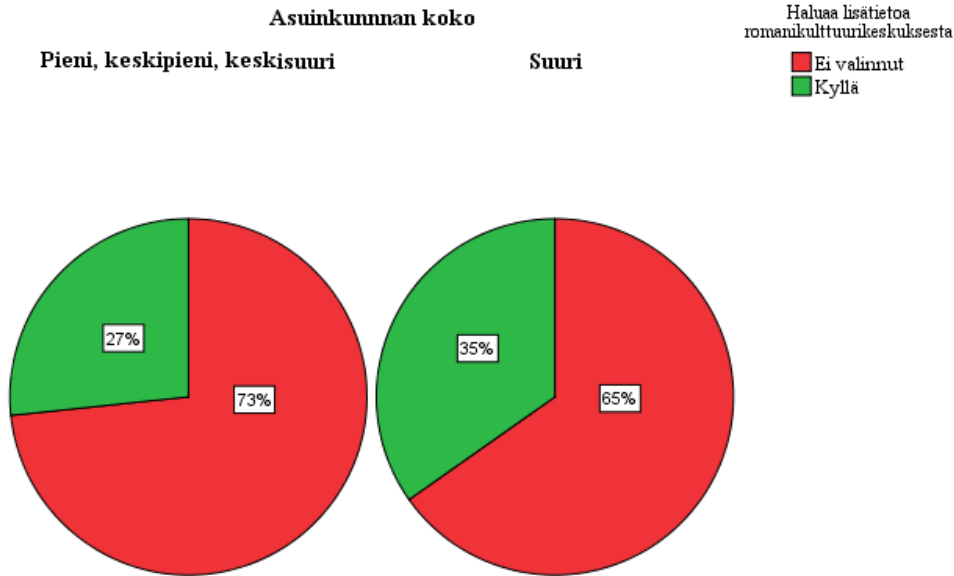
nuorten huono suhde perheisiinsä ja vanhempiinsa. Saattaa tietenkin olla, että romaninuoret liikkuvat enemmän omissa porukoissaan ja sukupolvien väliset suhteet ovat heikentyneet. Voi myös olla, että romaninuoret pitävät toisiinsa enemmän yhteyttä puhelimitse ja sähköisen median välityksellä kuin tapaamalla toisiaan kasvotusten. Kuitenkin tämä kysymyksen osa osoittaa, että myös romaninuorilla on omat yhteisönsä ja läheisiä suhteita muihin romaneihin.

Alla oleva kaavio selvittää eri ikäryhmien kannan siihen, hankkisivatko he tietonsa romanien kulttuuripalveluista romanien kulttuurikeskuksesta. Tämän vaihtoehdon valitsi vain 18 % (n=7) nuorisista, 23 % (n=10) aikuisista, kun vanhimmasta ikäryhmästä lähes puolet (48 % (n=19)).

Kuvio 9. Vastaukset ikäryhmittäin kysymykseen haluaako tietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista romanikulttuurikeskuksesta

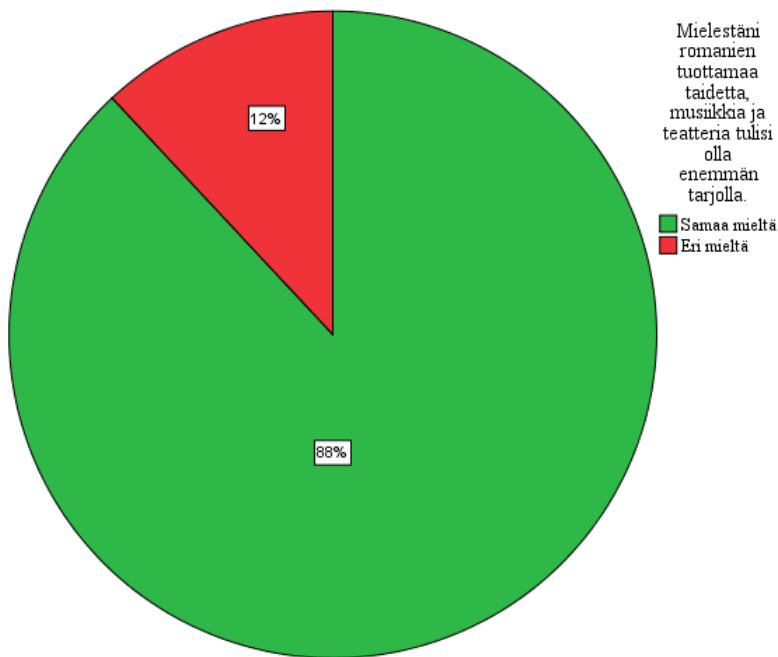
Romaninuorille kulttuurikeskuksessa käyminen ja sieltä romanien kulttuuritarjontaan liittyvän tiedon hankkiminen ei ole niin houkuttelevaa kuin vanhemmille. Tämä on luonnollista, sillä nuorilla koulu ja työssäkäynti sekä myöhemmin esimerkiksi perheenperustaminen saattavat rajoittaa kulttuurikeskuksessa asiointia. Kun ajatellaan, että myös aikuisilla kulttuuripalvelujen käyntiä rajoittaa voimakkaasti ajan puute, olisi syytä pohtia kulttuurikeskuksen verkkopalveluiden laajuutta ja tasoa. Virtuaalinen kulttuurikeskus laajentaisi kulttuurikeskuksen tai -keskusten käyttäjäkuntaa varmasti huomattavasti. Asuinkunnan koolla oli vain vähäinen merkitys sille, halusiko vastaaja hankkia tietonsa romanien kulttuuripalveluista romanikulttuurikeskuksesta. Suurella paikkakunnalla sen tarve koettiin hiukan vähäisemmäksi.

Kuvio 10. Vastaukset asuinkunnan koon mukaan kysymykseen haluaako lisätietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista romanikulttuurikeskuksesta

Koska kysymyksessä ei esitetty minkäänlaista mallia kulttuurikeskukselle, on oletettavaa, että jokaisella vastaajalla oli oma näkemyksensä siitä, millaisessa kulttuurikeskuksessa hän mielellään asioisi. Avovastaukset antavat ymmärtää, että kulttuurikeskuksia halutaan muuallekin kuin pääkaupunkiin, ja niiden tulee olla kaikille avoimia ja niin sanottuja matalankynnyksen tapaamispaikkoja. Monelle kulttuuritapahtuma käsitteenä tuntuu vaikeasti lähestyttävältä, ja vastaajien toiveena oli löytää tilaisuuksia, joihin jokainen olisi tervetullut omana itsenään. Kulttuuritarjonta, joka ei alleviivaa hierarkioita, sopii monen mielestä parhaiten romanikulttuuriin. Avovastauksissa kaivattiin nimenomaan paikkoja, joissa voisi ihan vain viettää aikaa yhdessä muiden ihmisten kanssa tai halutessa harrastaa esimerkiksi musiikkia.

Kyselystä kävi ilmi, että vastaajat käyttävät kulttuuripalveluja harvoin tai eivät koskaan. Syyksi siihen, etteivät he käy kulttuuritapahtumissa annettiin ensisijaisesti vastaus ”tarjonta ei ole tarpeeksi kiinnostavaa”. On siten tärkeätä painottaa, että kuitenkin lähes kaikki naiset ja miehet olivat sitä mieltä, että romanien tuottamaa taidetta, musiikkia ja teatteria pitäisi olla enemmän tarjolla.

Kuvio 11. Vastausten jakauma väittämään "Mielestäni romanien tuottamaa taidetta, musiikkia ja teatteria tulisi olla enemmän tarjolla."

Avoimeen lisäkysymykseen "Mitä romanien tuottamia kulttuuripalveluja vastaajat haluaisivat käyttää enemmän?" tuli melko niukasti vastauksia. Lähinnä vastaajat toivoivat enemmän musiikkia ja konsertteja. Eräs nuorempi mies kaipaa "teatteripalveluja, jos olisivat kohtuuhintaisia. Samoin tanssi- ja korkeatasoisia kuvataide- ja museonäyttelyitä". Toinen, keski-ikäinen mies, haluaa enemmän "taidetta, jota tehdään romanivoimin", kolmas mies, itsekin muusikko kaipaa "itsensä ilmaisuopetusta, teatteri- ja musikaali- konserttipalveluja". Eräs nuori nainen toivoo "kerrontaa taustoista, tavoista ja suhteista muuhun väestöön". Lisäksi vastaajat haluaisivat enemmän "teatteria, taidegallerioita ja musiikki/tanssia" sekä "[o]ikeastaan mitä vain, kunhan niitä näkisi/kuulisi muuallakin kuin pääkaupunkiseudulla [...]". Lisäksi muutama oli kirjannut toiveen kulttuuritarjonnasta, joka sopisi uskovaiselle.

Romanien tuottamia ja esittämiä kulttuuripalveluja haluttiin enemmän, mutta vastaajat eivät välttämättä halua käyttää mieluummin nimenomaan romanien tuottamia kulttuuripalveluita kuin muiden tuottamia kulttuuripalveluita: 43 % (n=59) vastaajista ei osannut sanoa, olisiko romanien tuottama kulttuuripalvelu mieluisampi kuin jonkun muun tuottama. Vastaajista 33 % (n=45) käyttäisi mieluummin romanien tuottamaa kulttuuripalvelua, ja 24 % (n=33) ei valitsisi mieluummin romanien tuottamaa kulttuuripalvelua.

Vastaajista 73 % (n=98) on sitä mieltä, että romanien historiaa tulisi esitellä julkisissa tiloissa, ja 74 % (n=100) halusi romanien taidetta esiteltävän julkisissa tiloissa. Romanien tapojen esittelyä julkisissa tiloissa kaipasi vain 47 % (n=62) ja kirjallisuutta 53 % (n=72) vastaajista. Romanien historian ja taiteen esittely julkisen vallan instituutioissa, museoissa, kulttuurikeskuksissa ja taidegallerioissa tuntuu siis vastaajista kaikkein mielekkäimmältä. Kun taas kirjallisuutta ja tapojen esittelyä ei ehkä osata ajatella julkisen esittelyn kohteiksi. Romanien historian opetusta kouluihin kaikille lapsille kaipaa 80 % miehistä ja 68 % naisista. Romanien tapojen opettamista kaikille pitää tärkeänä vain

alle puolet vastaajista (43 %). Romanian kielen opetusta kaikille kannattaa 32 % vastaajista.²² Vähemmistöjen oikeuksien ja tasa-arvon opetusta kouluun kaipaa yli puolet vastaajista, peräti 76 % pitää tasa-arvo-opetusta tärkeänä. Suomessa on vasta viime aikoina vakiintunut termi yhdenvertaisuus tarkoittamaan kaikkien syrjimättömyyteen tähtäävää politiikkaa ja tasa-arvokasvatus taas sukupuolien välistä yhdenvertaisuutta korostavaa kasvatusta. Oletettavasti termit yhdenvertaisuus ja tasa-arvo ovat tässä ymmärretty synonyymeina ja suurin osa vastaajista haluaa siis kouluun yhdenvertaisuuteen tähtäävää kasvatusta ja koulutusta. Tällaiseen kuuluvat vähemmistöoikeudet olennaisena osana.

Vastaukset antavat ymmärtää, että nykyinen kulttuuritarjonta ei houkuttele romaneja kulttuurin pariin. Tarjonnan pitäisi puhutella enemmän romaneja, ja romanien toivottaisiin olevan mukana tuottamassa tarjontaa. Vaikka vastaajat eivät halua asettaa romanien ja muiden tuottamia kulttuuritapahtumia vastakkain kilpailuasemaan, on selvää, että romanien mukana oleminen tuotantopuolella merkitsee monelle vastaajalle sitä, että myös tapahtuma soveltuu silloin romaneille. Tätä olisi hyvä pohtia enemmän, jos halutaan edistää romanien osallisuutta ja osallistumista kulttuuritoimintaan.

3.5. Romanikielen taito, kulttuurin tuntemus ja opetus

Kielitaitokysely yllätti tutkimusryhmän: vain yksi kaikista vastaajista ilmoitti, ettei puhu romanikieltä ollenkaan. Sanoja ilmoitti puhuvansa 35 % (n=48) vastaajista, lauseita 38 % (n=52) ja sujuvasti peräti 26 % (n=36) vastaajista. Myös romanikielen kirjoittamisen suhteen vastaajat olivat poikkeuksellisen myönteisiä: 30 % (n=41) vastaajista ilmoitti, ettei kirjoita ollenkaan, 37 % (n=50) ilmoitti kirjoittavansa sanoja ja 22 % (n=30) lauseita. Sujuvasti ilmoitti kirjoittavansa jopa 10 % (n=14) vastaajista. Henry Hedmanin tutkimusten mukaan romanikielentaitoisten henkilöiden määrä on laskussa.²³ Koska tässä kyselyssä ei testattu ihmisten kielitaitoa, vaan kysyttiin heidän omaa arviota kyvyistään, voidaan tulosta pitää siinä mielessä myönteisenä, että vastaajat halusivat korostaa vähäisempääkin kielitaitoa. Tuloksen voi tulkita kertovan myönteisestä suhteesta kieleen (ks. myöhemmin avovastaukset romanikielen tärkeydestä).

Romanikieltä käytettiin eniten ystävien kanssa (55 %) ja vanhempien sukulaisten kanssa (47 % vastaajista). Kotona vanhempien kanssa romanikieltä käytti 40 % vastaajista ja lasten kanssa 33 %. Nuorempien sukulaisten kanssa romanikieltä ilmoitti käyttävänsä 35 % vastaajista, internetissä 11 % ja työpaikalla 6 % vastaajista. Tässä on hyvä pitää mielessä, että suurimmalle osalle vastaajista romanikielen käyttö on lähinnä fraasien tai tiettyjen romanikielen sanojen käyttöä suomen- tai ruotsinkielisen puheen lomassa.

Myönteinen kielellinen identiteetti tarkoittaa sitä, että vaikka oma kielitaito olisikin heikolla pohjalla, kyseistä kieltä haluttaisiin osata paremmin. Tämä ilmenee selkeästi kielen merkitystä käsittelevästä avokysymyksestä, johon palataan myöhemmin tarkemmin. Kuitenkin on hyvä nostaa jo

²² Tässä herää kysymys, ovatko vastaajat ymmärtäneet sanan ”kaikille” tarkoittamaan ”kaikille romaneille” vai ”kaikille oppilaille”, kuten lomakkeen tekijät kysymyksen melisivät. Tässä kohdassa 32 %:n kannatus tuntuu hyvin korkealta verrattuna myöhempään kieltä koskeviin kysymyksiin.

²³ Op. cit. alaviite 8.

tässä esille, että vain muutama vastaaja oli todennut, ettei kielen osaaminen ole tärkeää. Valtaosa peräänkuulutti parempaa opetusta ja vanhempien vastuuta kielen välittäjinä. Kuitenkin jo vanhempienkin sukupolvi on vuosikymmenten saatossa unohtanut romanikielen. Tämän takia romanipoliittisen ohjelman selkeä tavoite – kielenopetuksen laadun parantaminen – on tärkeä ja opetuksen saatavuuden laajuutta on parannettava huomattavasti. Ammattitaitoisen opetuksen rinnalle on syytä harkita kielipesien ja muiden matalankynnyksen kielenopetuksen muotojen kehittämistä. Esimerkiksi kulttuurikeskuksissa voisi toimia vanhusten ja lasten yhteisiä kielipesiä ja keskustelukerhoja vanhemmille.

Vastaajista 45 % ilmoitti, että internetissä olisi hyvä olla tarjolla kaikille avointa romanikielen opiskelumateriaalia, 33 % vastusti tällaista ja 22 % ilmoitti, ettei osaa sanoa. Tämä avoimeen opetusmateriaaliin myönteinen suhtautuminen saattaa olla osoitus kysymyksen lukemisesta väärin, sillä myöhempiin jatkokysymyksiin ”mielestäni on tärkeää opettaa romanikieltä kouluissa ja oppilaitoksissa kaikille” myöntävästi vastaa vain 21 % ja ”mielestäni on tärkeää opettaa romanikieltä kouluissa ja oppilaitoksissa vain romaneille” myöntävästi vastaa jopa 74 % vastaajista. Eräs noin 60-vuotias mies totesi *”romanikieltä ei saisi opettaa pääväestölle. Väitän että se on 90 % romaneiden mielipide, tarvittaessa voin sen todistaa!”*.

Miesten (93 %) mielestä on hiukan tärkeämpää kuin naisten (81 %) opettaa romanilapsille kieltä kotona. Vain 4 % (7 % miehistä ja 3 % naisista) toteaa, ettei romanikielen opetus ole lainkaan tärkeää. Vastauksissa ei ole kovinkaan suuria eroja eri ikäryhmien välillä. Tosin keski-ikäiset ja iäkkään suhtautuvat hieman myönteisemmin romanikielen opettamiseen kaikille halukkaille. Lisäksi henkilöt, jotka ovat määritelleet itsensä romanikulttuurin muuttajiksi, suhtautuvat romanikielen avoimeen opetukseen myönteisemmin. Romanikulttuurin säilyttäjät haluavat, että romanikieltä opetetaan vain romaneille.

Romanipoliittisen ohjelman mukaan romanikielen opetus on tarkoitus turvata kehittämällä yliopistotasoisista romanikielen opetusta ja opettajien koulutusta. Tähän kuitenkin suurin osa vastaajista suhtautuu kielteisesti.

3.6. Uskonnon ja kulttuuripalveluiden käytön suhde

Hengellisten kulttuuripalvelujen suosio liittyy suoraan vastaajien uskonnollisuuteen ja siihen, että monet kokivat muiden kulttuuripalvelujen mahdollisesti olevan uskonnon vastaisia. Uskovaisuus on tärkeä Suomen romanikulttuuria määrittävä tekijä.²⁴ Tässäkin kyselyssä suurin osa vastaajista kuului uskonnolliseen yhdistykseen. Kysely ei anna tietoa, mihin yhteisöön henkilö kuuluu, mutta varsinkin erilaisiin herätys- ja erityisesti helluntaiherätys-liikkeeseen kuuluu paljon romaneja joko virallisina tai epävirallisina jäseninä. Uskossa oleminen koetaan usein vakavaksi asiaksi ja rajaa uskovaisten ja ei-uskossa olevien välillä painotetaan arkisemmissakin keskusteluissa. Nimenomaan herätysliikkeille ominainen ajattelu uskossa olemisesta, jossa oikean ja väärän, puhtaan ja epäpuhtaan raja korostuu, näkyy myös tämän kyselyn vastauksissa. Eräskin vastaaja oli lisännyt kynällä kaikkiin kulttuurin muotoihin, että haluaisi käyttää niitä lisää, jos ne esittäisivät hengellistä ohjelmaa. Toinen oli kommentoinut kaikkiin kulttuuritarjonnan vaihtoehtoihin lyijykynällä, että käyttäisi niitä mielellään lisää, mikäli ne sopisivat uskovaistalle: hengellisiä kulttuuripalveluita käyttämällä

²⁴ Vrt. Kopsa-Schön, Tuula. Kulttuuri-identiteetin jäljillä, Suomen kirjallisuudenseura, 1996, mm. s. 144.

voidaan varmistaa, ettei kulttuuritapahtuman sisältö ole oman vakaumuksen vastaista. Uskossa olevan ihmisen ei sovi mennä tilaisuuksiin, jotka eivät ”sovi” uskovaiselle. Uskonto ja uskossa oleminen ovat tärkeitä monille romaneille. Kun pohditaan kulttuuripalveluja ja niiden tarjonnan monipuolistamista, on uskonto ja sen osittain myös elämää uudelleen järjestävä vaikutus otettava huomioon. Herätysliikkeille on ominaista, että uskoon tultua ihminen haluaa välttää kaikkea, mikä voitaisiin nähdä syntinä tai mikä voisi houkutella synnin pariin. Tällaisiksi mielletään muun muassa tanssit ja ei-hengelliset konsertit.

Toisaalta hengellisten kulttuuritapahtumien suosimiseen liittyy hyvin pragmaattiset syyt. Puhelin- ja katuhaastatteluissa vastaajat kertoivat, että hengellisissä tapahtumissa käy muitakin romaneita, joten sieltä voi löytää tuttuja. Vastauksista tuli ilmi, että yksi kynnys kulttuuripalvelujen käyttöön oli, ettei tilaisuuksiin haluttu mennä yksin. Moni totesi haluavansa osallistua enemmän, jos sopivaa seuraa löytyisi. Näin hengellisten kulttuuripalvelujen suosio voidaan osittain selittää sillä, että hengelliset tilaisuudet koetaan yleisesti sellaisiksi, että niihin voi helposti mennä kuka vain. Haastatteluissa tuli myös esille, että romanit eivät ole tottuneita käyttämään maksullisia tapahtumia. Ilmaiset hengelliset tapahtumat ovat myös halpa keino rikastuttaa kulttuurielämää ilman taloudellisia esteitä.

Hengellisiksi tapahtumiksi mielletyt tilaisuudet pitävät haastattelujen mukaan sisällään myös runsaasti oikeastaan muidenkin toimijoiden järjestämiä tilaisuuksia. Esimerkkitapauksessa erästäkin Helsingin kaupungin järjestämää kerhoa pidettiin hengellisenä, koska siellä muun muassa laulettiin gospel-lauluja. Todellisuudessa järjestäjän taholta kerhoa ei ollut määritelty hengelliseksi vaan kulttuuriseksi tilaisuudeksi.

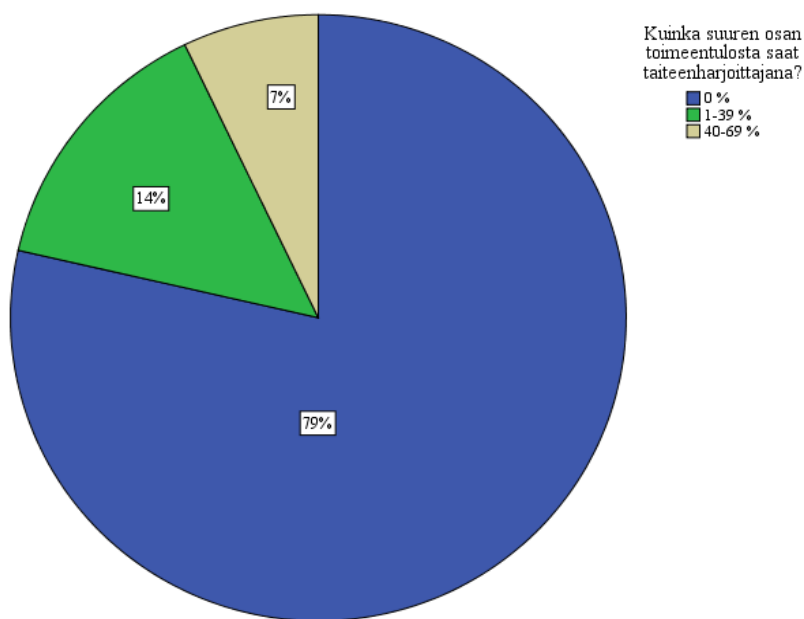
Vaikka kyselyn vastaajista suurin osa kuului uskonnolliseen yhdistykseen ja hengellisten kulttuuripalveluiden käyttö oli yleisempää kuin minkään muun, löytyi vastaajista myös niitä, jotka voimallisestikin vastustivat hengellisiä yhdistyksiä. Eräs mies totesi, että *”olen sitä mieltä että esim. mustalaislähetys jota myöskin mustalaishävitykseksi kutsutaan, tuhosi suomalaisen mustalaiskulttuurin 60-70 luvulla”*. Toinen kirjoitti, että *”mielestäni uskonnolliset ryhmät ovat tavallaan hävittäneet romanikulttuuria. Varsinkin mustalaismusiikkia ei juuri kuule. Valtaosa musiikista on nykyään hengellistä”*. Myös ei-uskovaisten romanien kulttuuripalvelutoiveet on otettava yhdenvertaisesti huomioon.

Muutamissa muissa avovastauksissa todettiin, että hengellisiä ja uskonnollisia tilaisuuksia on liikaakin ja että romanien olisi syytä uskaltautua osallistua myös muunlaiseen kulttuuritoimintaan. Voi olla, että hengelliset tilaisuudet ovat suosittuja yhtäältä yhteisön uskonnollisuuden vuoksi mutta toisaalta myös siksi, että niissä on yksinkertaisesti totuttu käymään ja tiedetään, ketä niissä käy. Ei ole pelkoa, ettei sinne olisi romanasussa tervetullut. Tätä olisi hyvä pohtia yhdessä romanien kanssa enemmänkin.

3.7. Taiteilijat ja kulttuuripalvelut

Vastaajista 24 henkilöä oli merkinnyt olevansa taiteilija. Tässä kohtaa oli jätetty auki, onko taiteilija ammatti vai onko kyse harrastamisesta. Heistä kaksi kolmasosaa ilmoitti myös taiteenalanansa. Heistä 15 edusti jollakin tapaa musiikkitaideita, joko soittajana, laulajana tai useammalla eri tavalla.

Mukana oli myös valokuvaajia, pukuompelijoita, piirtäjiä ja taidemaalareita. Kuitenkin kun kysyttiin, kuinka suuren osan toimeentulostaan vastaaja saa taiteenharjoittajana, peräti 42 henkilöä oli vastannut kysymykseen. Jos katsotaan tätä 42 henkilön joukkoa, 79 % (n=33) taiteenharjoittajista ei ole saanut lainkaan tuloja työstään, 14 % (n=6) sai toimeentulostaan 1–39 % ja vain 7 % (n=3) vastanneista taiteilijoista sai yli 40 % toimeentulostaan taiteenharjoittajina. Tämä ei siinä mielessä hämmästyttä, että joukossa on sekä ammatti- että harrastelijataiteilijoita. Heistä yksikään ei ollut nauttinut minkäänlaista apurahaa työnsä tekemiseksi.

Kuvio 12. Taiteilijoiden saaman toimeentulon prosentuaalisen osuuden jakautuminen taiteenharjoittajana toimimisesta

Verrattaessa taitelijoiksi itsensä mieltäviä (kysymyksen ”olen taitelija” mukaan eli siis 24 henkilön perusteella) ja ei-taitelijoita näyttää siltä, että niin taitelijoiden kuin ei-taiteilijoiden välinen kulttuuripalveluiden käyttö on hyvin samanlaista. Taiteilijoiden yleisin vastaus taidenäyttelyssä tai galleriassa käyntiin on ”harvemmin” (46 % vastanneista), kun se on muilla vastanneilla ”ei koskaan” (45 % vastanneista). Taitelijoiden yleisin vastaus kirjastossa käyntiin on ”vähintään kerran kuussa”, kun se muilla on vähintään kerran vuodessa.

Romanitaiteilijat haluavat käyttää seuraavia kulttuuripalveluja enemmän: hengellisiä kulttuuri-tapahtumia halusi 68 % (15 vastaajaa 22 vastaajasta²⁵), muita konsertteja 59 % (13 vastaajaa 22 vastaajasta) ja elokuvia 45 % (10 vastaajaa 22 vastaajasta). Romanitaiteilijat eivät halua käydä enemmän tanssiesityksissä, 9 % (2 vastaajaa 22 vastaajasta), urheilutapahtumissa, 9 % (2 vastaajaa 22 vastaajasta) eivätkä taidenäyttelyissä, 13 % (3 vastaajaa 22 vastaajasta).

Taiteenharjoittajat kokevat tuntevansa muita vastaajia paremmin Suomen romanien kuvataidetta. Yli puolet sanoi tuntevansa melko tai erittäin hyvin (18 % muista vastanneista). Romanimusiikkia tunsivat kaikki taiteilijat joko melko tai erittäin hyvin (myös muiden vastaajien kes-

²⁵ Tähän kysymykseen oli siis vastannut vain 22 henkilöä vaikka taitelijaksi itsensä oli ilmoittanut 24 henkilöä.

kuudessa tunnetuin eli 83 %). Yli puolet vastasi tuntevansa melko tai erittäin hyvin myös romanien tanssi- ja teatteritaidetta Suomessa (19 % muista vastaajista). Romanien tanssi- ja teatteritaide onkin kaikista taidelajeista vähiten tunnettu sekä kaikkien vastaajien että myös romanitaiteilijoiden keskuudessa. Taiteilijat poikkeavat siinä mielessä kulttuuripalvelutoiveissaan muista vastaajista, että he haluavat käydä enemmän teatterissa ja muissa konserteissa. Sen lisäksi he haluavat, kuten suurin osa muistakin vastaajista, käydä enemmän hengellisissä tapahtumissa.

Kun kysyttiin syitä siihen, miksi taitelijat eivät käytä enemmän kulttuuripalveluja, heidän vastauksissaan nousivat esiin sekä ajan puute että maksujen suuruus. He ovat kuitenkin kaikki sitä mieltä, että romanien tuottamaa taidetta, musiikkia ja teatteria pitäisi olla enemmän tarjolla. Kaikki taitelijaksi itsensä mieltäneet haluavat tietää enemmän romanien tuottamista kulttuuripalveluista. Lisäksi lähes kaikki kannattivat omia apurahoja romanitaitelijoille. Lisäksi toivottiin tasaväkisesti romanitaiteelle ja -kulttuurille omaa kulttuurikeskusta ja sitä, että romanien taidetta ja kulttuuria esitettäisiin pääväestön kulttuurikeskuksissa. Kysymykseen, mikä edistäisi romaneja suuntautumaan taiteenharjoittajiksi, merkittiin eniten vanhempien, sukulaisten ja koulussa opettajien kannatus. Lisäksi todettiin, että työpajoja ja harrastusmahdollisuuksia täytyisi olla lisää. Joku ehdotti, että taiteilijoiden esiintyminen julkisuudessa innostaisi myös muita taidealalle.

Taitelijoilta kysyttiin vapaaehtoisina lisäkysymyksinä, kuinka romanitausta ilmenee vastaajan taiteessa ja miten romaniyhteisö yhtäältä ja taideyhteisö toisaalta on suhtautunut vastaajan taiteeseen? Lisäksi kysyttiin, onko vastaajan romanitausta vaikuttanut myönteisesti tai kielteisesti taiteenharjoittamiseen. Vastaajista suurin osa korosti, että romani-identiteetti ilmenee muun muassa musiikissa ja maalaustaiteessa siten, että ”romaneilla on oma soundinsa” tai että romanit toimivat enemmän kuin valtaväestön taiteilijat ”sydämellä”. Romanitaitelijoilla on ”tunteelliset tulkinnat”. Muutama taitelijoista korosti, ettei itse tee taidetta romanien lähtökohdista vaan kaupallisesta ja esimerkiksi iskelmämusiikissa ei ole mitään ”romanielementtejä”.

Yleisesti romanien parissa taiteilijoihin on suhtauduttu kannustaen, tosin muutama totesi, että osa ei ymmärrä ja osa kadehtii. Taideyhteisön on muutama vastaaja kokenut innostavana ja positiivisena, kun taas muutama vastaaja on kokenut taideyhteisön vastaanoton ristiriitaisena ja ennakkoluuloisena.

Kaikkien vastanneiden mielestä romanitausta on vaikuttanut pelkästään myönteisesti taiteenharjoittamiseen. Eräs vastasi jopa, että ”*negatiivisesta on tullut positiivista, eli syrjintä, rasismi ja sen kitkeminen on inspiroinut minua suunnattomasti*”. Tosin eräs muusikko kiteytti, että ”*iskelmämusiikin markkinoilla romaniartisti on turvallisuusuhka tanssipaikoilla.*” Taiteilijoiden vastaukset jäivät tässä väistämättä yksittäisiksi kommentteiksi, sillä vastausten pieni määrä ei mahdollista tulkintaa suuntaan tai toiseen. Samalla kuitenkin on selvää, että romanitaitelijoiden tilanteen selvittäminen olisi yksi avain siihen suuntaan, että romanitaitelijoiden asemaa voitaisiin parantaa ja romanitaiteen arvostusta nostaa ja näin houkutella nuorta polvea taiteenharjoittajiksi.

4. ROMANIKULTTUURI JA MUUTOS

Mitä sitten on romanikulttuuri tänä päivänä? Kyselyssä oli listattu 18 erilaista romanikulttuuria kuvaavaa seikkaa ja vastaajia pyydettiin arvioimaan, kuvaavatko ne ollenkaan, vähän, en osaa sanoa, jonkin verran tai erittäin paljon tämän päivän romanikulttuuria. Tämän osion oli tarkoitus selvittää, minkä tyyppisiä kulttuuripiirteitä vastaajat pitävät tyyppillisinä romanikulttuurille, ja auttaa siten osaltaan hahmottamaan, minkä tyyppiset kulttuuritoiminnat ja -palvelut edistäisivät niiden nomenomaan romanien osallisuutta ja osallistumista kulttuuritoimintaan ja niiden tuottamiseen. Erittäin paljon romanikulttuuria kuvaaviksi listattiin puhtaussäännöt²⁶ ja häpeä, vanhusten kunnioittaminen, kulttuurin rikkaus, perinteinen pukeutuminen, toisista välittäminen, perhekeskeisyys, tapojen noudattaminen, suullinen perimätieto, oma kieli²⁷ ja musiikki. Suvaitsevaisuus erilaisuutta kohtaan, niukat elämän olosuhteet ja perinteiset elinkeinot saivat vastaajat valitsemaan useimmiten vaihtoehdon ”en osaa sanoa”. Naisten ja miesten tasa-arvo kuvasi vastaajien mielestä vähän ja syrjäytyminen²⁸ ei ollenkaan romanikulttuuria tänä päivänä.

Vastaukset heijastelevat yleisessä keskustelussa esillä olevia romanikulttuurin määritelmiä, joten on vaikea sanoa, kuvaavatko nämä seikat vastaajien mielestä romanikulttuuria vai sitä, millaisena romanikulttuuria pidetään.

Lisäksi romanikulttuurin muutoksista kyseltiin vapaaehtoisilla avovastauksilla. Vapaaehtoisissa kysymyksissä haluttiin tietää romanikulttuurin muutoksista, ihmisten suhtautumisesta muutoksiin sekä romanikielen merkityksestä.

Avovastauksia kysymykseen ”Miten romanikulttuuri on muuttunut viime vuosikymmenen aikana?” tuli 81 kappaletta. Vastauksia tuli kaikista ikäryhmistä, ja 17–85-vuotiaat olivat kaikki sitä mieltä, että romanikulttuuri on muuttunut. Suurimmassa osassa avovastauksista todetaan pukeutumisen ja arvomaailman muuttuneen sekä kunnioituksen vanhempia kohtaan ja yhteisöllisyyden vähentyneen.

Suurin osa vastaajista, niin nuorista kuin vanhimmista, koki muutokset romaniyhteisön kannalta kielteisinä. ”*Huonosti menee nuorisolla ja keski-ikäisillä*” (iäkäs nainen), ”*huonoon suuntaan*” (nuori nainen), ”*vaikeutunut – ylimääräisiä sääntöjä*” (iäkäs nainen), ”*olis korjaamisen varaa*” (iäkäs nainen), ”*hävinnyt*” (keski-ikäinen nainen), ”*ei kunnioiteta vanhoja ihmisiä niin kuin ennen oli!*” (keski-ikäinen mies), ”*kaikilla on nykyään vain omat kiireet*” (keski-ikäinen nainen), ”*ei hyväksi kellekään*” (nuori nainen) ja ”*huonompaan suuntaan ollaan menossa*” (nuori mies).

Keski-ikäiset ja iäkkäät vastaajat valittelivat romanikulttuuriin pesiytyneitä uusia tapoja, jotka tekevät romanikulttuurin noudattamisesta vaikeaa tai jopa mahdotonta: ”*On tullut uusia tapoja eikä enää ole sitä yhteenkuuluvuutta*” (keski-ikäinen mies), ”*kun nämä vanhat kuolevat, ei meistä enää ole samanlaisiksi. He tiesivät kuinka kaalon tulee olla*” (iäkäs nainen), ”*kulttuurisäännöt koetaan raskaaksi vaatetuksen kannalta (naisten)*” (keski-ikäinen nainen), ”*on tullut uusia sääntöjä jotka vaikeuttavat romanien oloa*” (nuori nainen), ”*kauheesti riidellään siitä kuka saa mitäkin tehdä, ei*

²⁶ Hengellisiin yhdistyksiin kuuluvilla puhtaan ja epäpuhtaan, uskovan ja ei-uskossa olevan raja on hyvin selkeä, mikä saattaa vaikuttaa tähän vastaukseen.

²⁷ Oma kieli oli saanut saman verran ”en osaa sanoa” -vastauksia.

²⁸ Syrjäytyminen sai saman verran ”en osaa sanoa” -vastauksia.

sitä huvittaisi mennä mukaan mihinkään kun tuntuu ettei kelpaa” (keski-ikäinen nainen). Eräs keski-ikäinen romanikieltä sujuvasti puhuva nainen pohdiskeli romanikulttuurin muutoksia:

”Paljonkin [on muuttunut], eikä silti välttämättä hyvään suuntaan. Uusia tapoja tulee kuin sieninä sateella. Vaatetus tyyli voisi mielestäni muuttua kevyempään suuntaan ja taas vanhempien ihmisten kunnioitus tulisi nostaa sille kuuluvaan asemaan. Liian usein näkee esim. tansseissa, että nuoret teittelee vanhempia ihmisiä mutta kuitenkin juovat näiden aikana ja tanssivat päät yhdessä kaveriensa kanssa...”

Keski-ikäisten vastaajien mielestä romanikulttuurin ongelmat ovat heijasteisia suomalaisen yhteiskunnan ongelmiin: *”Mielestäni romanikulttuurin arvot ovat murenemassa, mikä on vallalla pääväestön kulttuurissa niin tulee viiveellä myös romanikulttuuriin”* tai *”yhteiskunta on mennyt huomomaksi ja vienyt romanikulttuuria mukanaan”*. Eräs keski-ikäinen korkeakoulutettu nainen kirjoitti:

”Ihmisten kohtaaminen on muuttunut, ei osata enää olla inhimillisiä eikä edes käyttäytyä toisia mustalaisia kohtaan. Vanhempien ihmisten kunnioitus on klisee, eikä pidä paikkaansa enää. Vanhuus ei liity siis, että ollaan 60-100-vuotiaita vaan sen pitäisi liittyä siihen, että henkilö, joka voisi olla nuoremman vanhin ikänsä puolesta, hän on kunnioitettava, ikänsä vuoksi!! Suvaitsemattomuus ja kateus sekä pahansuopuus on lisääntynyt yhteisön sisällä voimallisesti, tasaisesti kasvaen ja lisääntyen. Ei osata enää arvostaa yhteisön sisällä niitä, jotka pärjäävät pääväestön töissä ja asioissa. Ei myöskään arvosteta enää niitä, jotka ovat päässeet elämässään eteenpäin ilman positiivista erityiskohtelua ja perinteistä romanivaatetusta, sen sijaan pidetään heitä uhkina. Niin ikään ei arvosteta muuta kuin romanitöitä ja -koulutuksia.”

Vastaajien joukkoon mahtui kuitenkin myös niitä, jotka näkivät romanikulttuurin muutoksessa paljon myönteisiä merkkejä. Näistä kaikki olivat itse vastaushetkellä opiskelijoita tai suorittaneet ammattikoulu- tai korkeakoulututkinnon: *”Suvaitsevammaksi esim. vaatetuksen suhteen. Häpeäasiat ovat lipsuneet. Koulutuksen halu lisääntynyt”* (opiskelija), *”Koulutusmyönteisyys on huomattavasti kasvanut ja sukupuolten tasa-arvoisuus on lisääntynyt siten, että ainakin nuoret isät osallistuvat kotitöihin”* (keski-ikäinen korkeakoulutettu), *”Romanit on alkaneet työllistymään ja opiskelemaan”* (opiskelija). *”Romanikulttuurissa on nyt tilaa ja oikeastaan tarve muutoksille. Se on huomattu, mutta asialle ei oikein osata tehdä mitään. Odotetaan vain, että jäädään jalkoihin”* (ammattitutkinto). *”Pienemmällä paikkakunnilla vanhanajan romanikulttuuri säilyy mutta isommilla paikkakunnilla perinteinen romanikulttuuri muuttuu muotoaan. Sen on pakko muuttua. Naisten vaatetus tulee pakostakin ajan myötä muuttumaan”* (korkeakoulututkinto).

Vain kolme henkilöä vastasi, ettei mikään ole muuttunut. Heistä yksi vastasi: *”Ei ole muuttunut mihinkään.. Mutta romaniasu saisi muuttua, niin ettei se olisi pakollinen pitää aina, vaan silloin tällöin ainoastaan.. Mielestäni romani naisen asusta pitäisi tehdä pelkkä kansallispuku, jota saisi pitää vain ja ainoastaan juhlatilanteissa...”* (keski-ikäinen laulutaiteilija).

Kysymykseen, mitä mieltä vastaaja on muutoksista, suurin osa kommentoi edellistä vastaustaan todeten, ettei pidä muutoksia myönteisinä. Varsinkin nuoria syytettiin negatiivisista muutoksista.

"Nuorilla halu pitää väärää asioita romanikulttuurin kriteereinä. Aitous ja oikea ihmisistä välittäminen jäänyt vähemmälle, myös romanien kesellä syrjäytyy. (keski-ikäinen romanikulttuurin säilyttäjä), "huonompaan suuntaan, nuoret tekee tämän" (iäkäs mies). "Nuoriso ei enää osaa kieltä, sopeutuneet valtaväestöön. Kulttuuri jäänyt vähemmäksi" (iäkäs nainen),

Myös nuoret itse olivat kriittisiä nuorten romanien suhteen. Eräs nuori, alle 20-vuotias mies kirjoitti: *"Huonompaan suuntaan on menty. Kaaleet karttaa toinen toisiaan ja kaajeet inhoo kaaleita. Kaalo paralla ei ole mihinkään menemistä. Aina katotaan, oot kaalein tai kaajein kanssa".* Lisäksi vastaajat korostivat muutosten aiheuttavan ristiriitaa ja epävarmuutta romaniyhteisössä. Eräs 30-vuotias mies kirjoitti: *"Tarve muutoksille on olemassa. Kaikki (romanit) eivät vain halua sitä. Tämä aiheuttaa riitoja ja tavallaan romaniväestön jakamisen kahtia."* Eräs nuori opiskelijanainen pohdiskeli:

"Minusta ei ole oikein unohtaa kaikkia vanhoja asioita ja luoda niiden tilalle uusia, hyväksyttäviä, käytösmalleja. Jotkut "uudet" asiat, joita nykyään hävetään, ovat suorastaan absurdeja ja naurettaviaakin. Tuntuu, että hävetään turhia asioita, mutta siten oikeissa asioissa ei muisteta hävetä tippaakaan."

Eräs keski-ikäinen mies kiteytti saman toteamalla: *"Turhat tavat voisi unohtua ja kauniit tulla tietoon."*

Myös nuoret ovat huolissaan siitä, että romanikulttuurissa tuntuvat nykyään korostuvan säännöt, ja ulkokultaisesti puhtaudet ja häpeät. *"Romanikulttuurin pinta-asiat korostuvat, kun sisältö kulttuurista on monelta hävinnyt."* (nuori mies). Eräs nuori nainen kirjoitti: *"Esimerkiksi ulkoiset tekijät on monesti ajatusta tärkeämpiä. Moni nuori pitää häpiänä, jos hameessa ei ole tietynlaista ja tietynkokosta nauhaa, tai vaatteet ei muuten ole ns. muodin mukaiset. Samalla sitten unohdetaan miten kaaleen vaatteiden kantajan pitäisi oikeasti käyttäytyä."*

Toisaalta myös niitä vastaajia löytyi, jotka näkivät muutokset pääasiassa myönteisessä valossa: *"Osaltaan muutokset esim. koulutuksen suhteen erittäin hyvät." "Suvaitsevuus on hyvä asia. Ihmisellä on enempi lupa olla oma itsensä. Kouluttautuminen on pelkästään positiivinen asia. Se on olennainen osa". "Muutokset lisäävät tasa-arvoa valtaväestön kanssa ja ovat siksi positiivisia."* *"Muutos on yleensä hyvästä. Hyvät asiat romanikulttuurissa saisi pysyä ja nämä uudet tavat (uudet puhtaustavat yms.) saisi jäädä pois. Nuoriso laittaa itseään ihan turhaan todella tiukille, koska kukaan ei todellisuudessa pysty elämään niin tiukkojen sääntöjen ja kurin alla, mitä nämä uudet tavat vaatii."*

Huomattavaa on, että romanien kouluttautumiseen ja ammateissa toimimiseen ja siten myös muutoksen tähän puoleen suhtautuvat myönteisimmin juuri sellaiset henkilöt, jotka itse ovat käyneet kouluja ja opiskelleet.

Jotkut vastaajista menevät pidemmälle pohtiessaan, mitä romanikulttuurin muutos mahtaa tarkoittaa romanikulttuurin tulevaisuudelle. Joillekin vastaus on se, että romanikulttuurin muretessa, nuorten on syytä hankkia itselleen kunnon koulutus ja ammatti "pohjaksi elämälle":

"Romanit ei ole enää niin yhteisöllisiä ja riippuvaisia toisistaan. Nuoriso on monissa asioissa hukassa eikä osaa normaaleja hyviä käytöstapoja yleisesti puhumattakaan kotona. Vanhemmille sanotaan takasin ja ollaan etevä eikä vanhempien ja vanhojen ihmisten sana paina enää missään päätöksenteossa. Onneksi osa nuorista kouluttaa

kuitenkin päämäärätietoisesti itseään ja haluaa jotain pohjaa elämälleen". (keski-ikäinen opiskellut mies).

Toiset kehottavat syvällisemmin pohtimaan, johtaako koulutus ja myönteisyys valtaväestön ammatteja kohtaan siihen, että romanikulttuurista tulee valtakulttuurin kopio tai osa sitä: *"Myönteisyys koulutusta ja työmarkkinoita kohtaan ovat tietenkin hyvä asia, mutta romanien pitäisi pohtia sitä mitä "oikea" romanikulttuuri on."* (nuori mies).

Viimeinen kaikille suunnattu vapaaehtoinen kysymys käsitteli romanikielen merkitystä romanikulttuurille. Kielen merkitystä kommentoivien mielestä kieli on keskeinen romanikulttuurille ja yleisesti sääliteltiin, että vain harva puhuu sitä enää. Romanikielen tärkeyttä romanikulttuurille painottivat vastaajat kaikista ikäluokissa. Monissa avovastauksissa patisteltiin *"aikuisia romaneja kantamaan vastuunsa kielen säilymisestä". "Se on A ja O", "Ainut oma juttu", "Syvempi ja tärkeämpi kuin ymmärretään, pysyvämpi kuin tavat", "Kielen merkitys on suuri. Se on hieno kieli ja sitä tulisi harjoittaa paljon koulussa että nuoret oppisivat kielen ja se säilyisi."*

Vastaajien oma kielitaito ei vaikuttanut vastauksiin, eli sekä sellaiset, jotka eivät puhuneet enää kuin sanoja, että sellaiset henkilöt, jotka puhuivat oman arvionsa mukaan sujuvasti, pitivät romanikielen merkitystä romanikulttuurille keskeisenä. Eräs nuori nainen kiteytti tämän kirjoittamalla: *"Kyllä romanikielellä on suuri merkitys. Itse kuulun niihin, jotka kieltä eivät kovin hyvin taida, mutta kyllä se silti on osa minua; identiteettiäni, kulttuuriani ja perimääni. Haluan vähäiset taitoni myös opettaa omille lapsilleni, ja toivon, että meillä kaikilla on mahdollisuus oppia kieltä tulevaisuudessa vielä paremminkin."*

Joissakin vastauksissa suhtauduttiin romanikielen merkitykseen kriittisesti todeten, että sille ei selvästikään anneta sitä arvoa, mitä julkisesti (ja tässäkin kyselyssä) sanallisesti väitetään. Eräs korkeakoulututkinnon opiskellut aikuinen nainen kommentoi:

"Suomessa, [romanikielen merkitys romanikulttuurille] ei [ole] juuri mikään, siltä se ainakin näyttää - jos vasta nyt vuonna 2011 saatiin ensimmäinen aikuiselle suunnattu romanikielenoppikirja ammattitehtävien ja kielentaitajan, lingvistin osaamisella, ollaan mielestäni todella väheksyen suhtauduttu koko romanikielen merkitykselle romani-identiteetin kehittämisessä. Tähän asti sitä onkin opetettu pelkällä mutu-opilla, vuodesta toiseen valtion rahoilla. Muualla Euroopassa kielellä on merkitystä enemmän (...). Romanikieltä ei tule opettaa enää koulussa, jos ei saada ammattiopettajia sitä opettamaan."

Eräs mies kommentoi: *"Julkisesti annetaan kuva, että se on tärkeä osa meitä ja sitähan se normaalisti olisikin mutta todellisuudessa kielen merkitys on yhtä suuri kuin kolmannen kielen merkitys pääväestölle"*.

Kuten aiemmin todettiin, osa romaneista ei enää kannata romanikielen pitämistä "salakielenä". Nimenomaan opiskelleiden joukossa on sellaisia henkilöitä, jotka pitävät romanikielen salaamista varmana tienä kielen lopulliseen katoamiseen, ja he vaativat, että kielen opetusta pitäisi olla tarjolla avoimesti kaikille niin verkossa kuin kirjakaupoissa. Eräs vastaajista kommentoi seuraavasti:

"Romanikieleen liittyviä teoksia pitäisi olla enemmän saatavilla. Ja nimenomaan helposti saatavilla. Itse käyn paljon kirjakaupoissa ostelemassa muuta kirjallisuutta; niin huviksi kuin

hyödyksikin, sekä itselleni että lapsille. Samallahan sieltä ostaisi romanikielen oppimiseen tarkoitettua materiaaliakin.”

5. POHDISKELUA TULOXSISTA

Selvitykseen liittyvän kyselylomakkeen täytti 141 romanian. He edustivat kaikkia ikäryhmiä ja vastauksia saatiin kaikkialta Suomesta. Suurin osa vastaajista tuli perheistä, joissa molemmat vanhemmat ovat romaneja, ja he määrittivät itsensä perinteisen romanielämän edustajiksi. Kyselylomake otettiin hyvin vastaan ja työryhmän tietoon tuli vain yksittäisiä huomautuksia liittyen kyselylomakkeen pituuteen ja kielen hankaluuteen. Useat vastaajat kommentoivat, ettei romaneilla ole tottumusta tämän tyyppisten kyselylomakkeiden vastaamiseen, joka varmasti hankaloitti monivaikeiden ja asteikkokysymysten ymmärtämistä. Kuitenkin suurin osa vastaajista oli pyrkinyt vastaamaan kaikkiin kysymyksiin ja lopun avovastauksetkin olivat osittain pitkiä ja hyvin pohdittuja ja perusteellisia. Varsinkin kyselyyn haastatelluilla olisi usein ollut paljon enemmänkin asiaa sanottavaa, kuin mitä kysely sisälsi. Haastattelijat saivatkin kuulla ainoastaan kehuja ja kiitosta siitä, että tavallisten romanien mielipidettä vihdoinkin kysytään.

Selvitys herättää myös toivon mukaan keskustelua siitä, miten romanit itse määrittelevät kulttuuripalveluiden laadun ja sisällön. Selväksi kävi, etteivät valtaväestön näkökulmasta kulttuuripalveluiksi määritellyt instituutiot, eivätkä varsinkaan perinteisesti korkeakulttuurin piiriin lasketut ooppera ja klassiset konsertit, olleet suosittuja vastaajien parissa. Sen sijaan matalankynnyksen musiikkilaisia tilaisuuksia esimerkiksi hengellisten yhdistysten tai kunnan tuottamina, kaivattiin enemmän. Lisäksi pohdintaa herätti, että romanien tapakulttuuri saattaa estää esimerkiksi nuorten mahdollisuuksia esiintyä konserteissa (vanhempien ihmisten edessä), maksaa siitä, että näkee toisen esiintyvän (ja asettuvan ikään kuin yläpuolelle iästä ja asemasta riippumatta), sekä väistämättömyyksiin liittyvät kysymykset.²⁹

Kysely, varsinkin avoimien vastausten tukemana, antaa myös osviittaa siitä, että romanikulttuuri elää murroksen aikaa. Muutokset tuntuvat useimmista vastaajista pelottavilta, sillä sukupolvien koetaan kasvaneen enemmän erilleen toisistaan, yhteisön olevan katoamassa ja perinteiden muuttuneen siten, että niiden noudattamisesta on tullut vaikeampaa. Samalla kun vastaajat olivat tyytyväisiä romanien kasvavaan koulutukseen ja työllistymiseen, he pohtivat, tuleeko romanikulttuuri häviämään muutosten alla. Varsinkin kielen merkitys korostui vastauksissa, sen koettiin olevan avainasemassa romanikulttuurille, mutta sen oppiminen haluttiin pitää romanien omana asiaina. Lisäksi toivottiin, että romanikulttuuria tehtäisiin tunnetummaksi valtaväestön kulttuuri-instituutioissa sekä että perustettaisiin romanien kulttuuria ylläpitävä kulttuurikeskus.

Kysely toi selkeästi esille, ettei romanien elämään kuulu kulttuuripalvelujen käyttö mitenkään itsestään selvästi. Useissa avovastauksissakin todettiin, ettei kulttuuripalveluja ole totuttu käyttämään ja ettei romanielämään mahdu konsertteja ja kirjastokäyntejä. Enemmän on totuttu vierailemaan sukulaisissa ja ystävillä, ja näihin vierailuihin liittyy paljon kulttuurikokemuksia, musiikkia ja

²⁹ Näitä kysymyksiä ikään kuin kulttuuripalvelujen käytön esteenä olisi syytä pohtia romanien keskuudessa enemmänkin.

tarinankerrontaa. Lisäksi maksullisten kulttuuripalvelujen käyttöä rajoitti taloudellisten kysymysten lisäksi se, ettei kulttuuritapahtumista ole totuttu maksamaan. Näin edes pääsymaksun suuruudella ei ole merkitystä. Jotkut ehdottivat kulttuuriseteleitä innoittamaan kokeilemaan esimerkiksi teatteria ja oopperaa. Monia uskonnollisia vastaajia mietitytti ohjelman sopivuus uskovaiselle. Tämä selittää osaltaan sen, että nimenomaan hengellisiä kulttuuripalveluja haluttiin lisää. Hengelliset kulttuuritilaisuudet voisivat pitää sisällään niin teatteria kuin taidetapahtumia. Tanssiin osa vastaajista suhtautuu selvästi kielteisesti juuri uskonnollisiin syihin vedoten, sillä tanssia ei pidetä sopivana uskovaiselle.

Kun katsotaan kaikkia vastauksia yhdessä, voidaan kuitenkin todeta, että vaikka kulttuuripalvelujen käytön kirjo ei ole kovinkaan laaja ja varsinkaan niin kutsutuissa korkeakulttuuriin piiriin luetuissa tapahtumissa, kuten oopperassa ja klassisissa konserteissa, ei käydä selvityksen mukaan juuri lainkaan, kiinnostus kulttuuripalveluita kohtaan on erittäin suuri. Lähes kaikki vastaajat kaipasivat lisää tietoa kulttuuritarjonnasta. Kysymykseen, miksi he eivät käytä lueteltuja kulttuuripalveluja enempää, oli yleisimmin vastattu, ettei tarjonta ole tarpeeksi kiinnostavaa. Tähän vastaukseen on helppo tarttua jatkotoimenpiteissä ja kerätä tietoa siitä, millaisia kulttuuritilaisuuksia ja -tapahtumia romaniväestö kaipasi. Tällaista tietoa voidaan kerätä helposti esimerkiksi sähköisellä kaavakkeella, sillä internetin käyttö oli hyvin aktiivista romanivastaajien parissa.

Tässä selvityksessä saatiin kuitenkin jo jonkin verran suuntaa antavaa tietoa esimerkiksi siitä, että romanit kaipaavat kulttuuritarjontaa, jota romanit ovat itse mukana tuottamassa ja esittämässä. Kyselyn vastauksissa tulee esille nimenomaan kaipuu osallisuuteen ja osallistumiseen. Hengellisten tapahtumien suosiota selittää varmasti osaltaan se, että romaneja on keskeisissä rooleissa tapahtumien tuottajina muun muassa Helluntaiherätyksen tapahtumissa. Lisäksi esimerkiksi romanimuusikot ovat löytäneet yleisönsä helpommin hengellisissä tapahtumissa kuin esimerkiksi tanssilavoilla, joilla eräs romanimuusikko mainitsikin romanin olevan aina turvallisuusuhka.

Erittäin harva vastaaja oli sitä mieltä, että romanasu tai ulkonäkö olisi este kulttuuripalvelujen käytölle. Huomattavasti tärkeämmäksi esteeksi nousi kiinnostavan tarjonnan puutteen lisäksi ajan puute. Maksujen suuruus mainittiin esteenä kolmanneksi eniten. Vastaajista suurin osa oli työelämän ulkopuolella vastaushetkellä. Tämä varmasti vaikuttaa siihen, että maksut nousivat yhdeksi aiheeksi. Tosin, kuten aiemminkin todettu, moni vastaajista koki, ettei kulttuurista kuulu maksaa.

Muun muassa kirjastoissa (joissa kuitenkin erittäin harva vastaajista kävi), hengellisissä tilaisuuksissa ja raveissa romanasu ei selvästi haitannut lainkaan tai vain harvoin. Tämä on mielenkiintoista tietoa, sillä erilaisten tutkimusten ja selvitysten mukaan nimenomaan rasismi voi olla selkeä este kulttuuripalvelujen käytölle.³⁰ Tämän selvityksen mukaan romanien kulttuurispesifinen pukeutuminen ja siihen liittyvä syrjinnän pelko ei kuitenkaan ole merkittävä syy kulttuuritilaisuuksista poissa jäämiselle.

Selvästi eniten vastaajat haluavat kulttuuripalveluja, joissa romanikulttuuri on jollakin tavoin mukana. Hengellisten tilaisuuksien suosio selittyy osittain sillä, että suurin osa vastaajista kuului hengelliseen yhteisöön, mutta myös sillä, että hengellisiin tilaisuuksiin ovat tervetulleita myös ne, jotka eivät ole uskossa.³¹ Tilaisuuksia on järjestämässä romaneita ja niihin mennään tuttavien ja suku-

³⁰ Werbner, Pnina Tariq Modood (eds): *The Politics of Multiculturalism in the New Europe: Community, Identity, Racism*, edited with, London: Zed Books, 1997, Puuronen, Vesa: *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus, 2011.

³¹ Vrt. Kopsa-Schön 1996, op. cit. alaviite 24.

laisten pyynnöstä ja, koska tiedetään, että siellä tapaa aina tuttuja. Moni peräänkuulutti teatteria, joka esittäisi jotain romanien elämään liittyvää, tai teatteriesityksiä tai näyttelyitä, jotka käsittelisivät valtaväestön ja Suomen vähemmistöjen välisiä suhteita. Suurin osa vastaajista halusi kuulla ja nähdä enemmän romanitaitelijoita, mutta samalla vastasi, ettei osaa sanoa, haluaako käyttää mieluummin nimenomaan romanien tuottamia kulttuuripalveluita.

Tämän kyselyn perusteella voidaan todeta, että romanit ovat hyvinkin aktiivisia median käyttäjiä. Niin television kuin radion ohjelmatarjontaa pitäisi parantaa lisäämällä romanien osallisuutta ohjelmien tuottamiseen ja ohjelmissa esiintymiseen. Myös romanikielisen ohjelmatarjonnan merkitys tuli korostetusti esille: myös henkilöt, jotka eivät juurikaan osanneet romanikieltä, kertoivat, että katsoisivat ja kuuntelisivat ohjelmia ja esityksiä mielellään romanikielellä ja suomenkielisellä tekstityksellä. Internetin merkitys oli suuri kaikissa ikäryhmissä, mutta nuorissa ja aikuisissa hiukan enemmän kuin vanhimmassa ikäryhmässä. Romanit eivät kuitenkaan tuota sisältöjä sähköiseen mediaan, ja kysely ei vahvista sitä ennako-odotusta, että romanit käyttäisivät sosiaalista mediaa, keskustelupalstoja ja chatteja paljon. Kuitenkin romaneille suunnattuja keskustelupalstoja on jo olemassa, ja ehkäpä romanikielinen keskustelupalsta olisi oiva lisä tähän tarjonnan kenttään. Toki useampi vastaaja oli voimakkaasti sitä mieltä, ettei romanikieltä saa olla avoimesti esillä kaikkien luettavana ja opiskeltavana. Todellisuutta kuitenkin on, että romanikieltä on jo vuosikausia kerätty muun muassa sanakirjaksi ja myös sähköiseen verkkoon kaikille avoimilla sivustoilla. Oletettavasti harvempi vastaajista on tietoinen tästä.

Yksi ristiriita vaikuttaakin olevan, että myös henkilöt, joiden oma romanikielen taito on puutteellinen ja jotka kuitenkin näkevät sen merkityksen olennaisena romanikulttuurille, vastustavat romanikielen opetuksen laadun kehittämistä, jos se merkitsee romanikielen opettamista myös muille kuin romaneille. Romanikielen opetukseen esimerkiksi Helsingin yliopistossa osallistuu niin romaneja, muita suomalaisia kuin ulkomaalaisiakin, ja ajatuksena on, että kuka tahansa opettajaksi valmistuva henkilö voisi erikoistua myös romanikielen opettajaksi. Tällä tavoin taattaisiin romanikielen opetuksen korkea laatu. Kysymys kuitenkin kuuluu, ja sitä pohtivat myös selvitykseen vastanneet henkilöt: muuttuuko romanikieli liian kaukaiseksi puhekielestä ja paikallisista varianteista, kuten kielen standardisoinnissa usein tapahtuu? Tässä tapauksessa Suomeen syntyisi mahdollisesti uusi polvi, joka puhuisi sellaista romanikieltä (kirjakieltä), jota vanhempi polvi ei ymmärtäisi.

Erääksi vaihtoehdoksi kielen vahvistamiseksi voidaan esittää kielipesiä, joita rakennettaisiin osaksi romanikulttuurikeskusten toimintaa. Kielipesissä voisivat esimerkiksi vanhukset ja muut kielitaitoiset vapaaehtoiset henkilöt sekä äidit ja isät pienten lasten kanssa tavata vapaamuotoisesti, puhua romanikieltä ja puuhastella yhdessä. Tällaisella toiminnalla on pitkät ja ansiokkaat perinteet monien eurooppalaisten kielivähemmistöjen kielen elvyttämistyössä.

Lukeminen ei taas ole vastausten perusteella kovinkaan yleistä romanien keskuudessa.³² Yleisimmin luetaan raamattua³³ ja sanomalehtiä. Sanomalehtien lukemisesta tutkimusryhmä pohdiskeli, että tällä todennäköisin tarkoitetaan romaniyhdistysten lehtiä ja ilmaislehtiä. Haastatteluina tehtyjen kyselyjen yhteydessä vastaajat kertoivat, ettei heillä ole mahdollisuutta lukea. Tällä he viitta-

³² Tutkimustyöryhmässä pohdittiin sitä, miksi kaunokirjallisuuden lukeminen oli harvinaista, ja moni oli valinnut sen kohdalla määritelmän ”ei koskaan”. Saattaa olla, että sana ”kaunokirjallisuus” ei ollut vastaajille tuttu, ja jos se olisi korvattu sanalla ”romaani”, se olisi ymmärretty paremmin. Myös ”keskustelupalsta”-termin sijaan tutumpi olisi ollut ”chatti”.

³³ Vrt. hengellisiin yhteisöihin kuuluvien määrä ja mm. helluntaiherätykseen liittyvä raamatun päivittäinen opiskelu.

sivat lähinnä puutteelliseen lukutaitoon. Esille nousi myös, ettei satukirjoja lueta juurikaan. Tässä olisi selvä haaste: olisi tarvetta julkaista satukirjoja, jotka houkuttelisivat pienten lasten vanhempia tarttumaan niihin. Romanikulttuuriin kuuluu enemmän tarinoiden kerronta kuin tarinoiden lukeminen. Näitä tarinoita saattaisi olla hyvä kirjata ylös lapsille sopivan kuvituksen kera.³⁴

Valtaosa vastaajista halusi lisää tietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista. Mielenkiintoista oli, että niin nuoret (joita syytettiin yhteisöstä vieraantumisesta) kuin vanhin ikäryhmä hankkisi tietoa mieluiten muilta romaneilta. Nuorten keskuudessa on tullut tavaksi laittaa sana kiertämään jostakin tapahtumasta muun muassa tekstiviestien avulla. Nuorten yhteisöllisyys lieneekin ainoastaan toisenlaista kuin vanhemman sukupolven, ei niinkään kadonnutta.

Romanikulttuurikeskuksesta kysyttäessä lomake olisi voinut olla selkeämpi sanavalinnoissaan. Haastatteluina tehdyissä kyselyissä kävi ilmi, että muun muassa osa mieltää kulttuurikeskuksen vapaaksi tapaamispaikaksi toiset taas museoksi. Nyt keskuksen mahdollinen muoto jäi vastaajan oman tulkinnan varaan. Muutama vastaaja oli lisännyt käsin lomakkeeseen, ettei kulttuurikeskus saa olla vain etelässä. Kuitenkin varsinkin vanhimmasta ikäryhmässä kulttuurikeskusta kaivattiin ja sellaista nimenomaan haluttiin kaikille avoimeksi tilaksi, jossa esitellä romanihistoriaa ja -kulttuuria. Samalla keskuksia kaivattiin yhteisölliseksi tilaksi. Koska romanit itsekin kokevat tuntevansa suhteellisen heikosti romanikulttuuria – varsinkaan taidetta ei tunneta – palvelisivat kulttuurikeskukset myös oman kulttuuri-identiteetin vahvistamista. Vaikka romanikulttuurikeskus varmasti on ajankohtainen ja kiirehdittävä hanke jo siksikin, että romanitaiteelle ja -kulttuurille tarvitaan ammattimaista keräystä ja arkistoa, pitäisi vastaajien mielestä romanitaidetta ja -kulttuuria esittää myös pääväestön kulttuurikeskuksissa. Kulttuurikeskus voi yhtäältä toimia tiedottajana ja esitellä romanikulttuuria, mutta Suomen kokoisessa maassa on pidettävä huoli, että tällaisen keskuksen toimintaan pääsee mukaan esteettömästi myös virtuaalisesti. Varsinkin nuoret ovat kiinnostuneita hankkimaan tietoa romanikulttuurista ja tapahtumista internetistä.

Kouluihin vastaajat halusivat kaikille lapsille ja nuorille romanien historian opetusta. Historian opetus sopisi sujuvasti sellaiseen opetusosioon suomalaisen yhteiskunnan eri vaiheista, jossa syvennettäisiin myös muiden vähemmistöjen historian tuntemusta. Tällainen opetus olisi hyvä pohja ennakkoluulojen ja väärinkäsitysten hälventämiseksi. Ihmisoikeuskasvatus on nyt vähitellen ankkuroitumassa suomalaisen kouluopetuksen arkeen, ja vähemmistöjen oikeuksien toteutumisen yksi käytännön edellytys on, että nimenomaan enemmistö tuntee ja ymmärtää vähemmistöjen erilaiset tarpeet ja toiveet. Siten vähemmistökysymysten käsittely sopii ihmisoikeuskasvatukseen osaksi. Romanien tapojen ja kielen opetus ei vastaajien mielestä kuulu yleiseen kouluopetukseen, vaan kieltä tulisi opettaa lähinnä romanilapsille.³⁵

Romanitaiteilijoiden tilanteesta on kyselyn perusteella syytä olla huolissaan. Romanien tekemää ja tuottamaa taidetta ei usein tunnusteta taiteeksi. Erilaisia teknisiä ja taloudellisia tukirakenteita romanitaiteilijoiden työn ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi on syytä luoda nopealla aikataululla. Yhtäältä tarvitaan koulutusta ja työpajoja, joihin taiteesta kiinnostuneiden romanien on helppo osallistua, ja toisaalta tarvitaan apuraha- ja palkintorakenteita varmistamaan, että taiteilijat voivat

³⁴ Keskusteluissa sekä tutkimusryhmässä että vastaajien kanssa tuli myös esille, ettei romanikulttuuriin ole kuulunut lasten kanssa leikkiminen ja lukeminen. Ehkäpä kielipesä-tyyppinen toiminta voisi ottaa haasteen vastaan tarjoamalla lapsille ja vanhuksille yhteisiä lukupiirejä.

³⁵ Tosin tässä kohtaa kysely antaa osittain ristiriitaista tietoa, sillä asiaa kysyttiin muutamassa eri muodossa. Kuitenkin kaikki vastaukset yhdessä tulkittuna antavat ymmärtää, ettei enemmistö kannata romanikielen avointa opetusta.

täysipainoisesti keskittyä työhönsä. Mahdolliseen romanikulttuurikeskukseen olisi hyvä perustaa myös arkisto romanitaiteen keräämistä varten.

Koulun ja kouluopetuksen merkitys nousee esille myös kysyttäessä, miten romaneita voisi edistää suuntautumaan taiteenharjoittajiksi. Opettajien tuki ja kannatus koulussa nousi vanhempien tuen rinnalle. Oppilaanohjaajina toimiville henkilöille voisi olla tarpeellista antaa lisäkoulutusta romanitaiteisiin liittyvissä kysymyksissä. Ehkä liian helposti esimerkiksi puhtaasti laulavaa romanilasta ei tueta musiikin opintojen pariin, vaan ennakkoluuloisesti oletetaan, että hän voi oppia taitonsa vain perheen parissa.

Nuorten kannustaminen kulttuuriharrastusten pariin, onkin varmaan yksi romanipoliittisen ohjelman keskeisistä tehtävistä: tässä kohtaa syntyy tilaus työpajoille ja harrasteleireille, joille taiteenharjoittajiksi suuntautuvat nuoret voisivat osallistua. Tarvittaisiin myös taiteenalan työharjoittelu- paikkoja romaninuorille.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että vastausten määrä on se verran pieni, ettei liian pitkälle meneviä johtopäätelmiä voida tehdä, eikä läheskään kaikkia vastauksia voitu käsitellä tilastollisesti. Selvitys antaa kuitenkin osviittaa siitä, että romanien kulttuuripalvelujen käyttö on vähäistä, ja suurin syy siihen on se, ettei nykyinen kulttuuritarjonta kosketa heitä. Tarjontaan kaivataan romanien omaa panosta kulttuurin tuottajina ja esittäjinä. Tällaisesta tarjonnasta lähes kaikki vastaajat haluaisivat lisää tietoa. Median käyttäjinä kyselyyn vastanneet romanit ovat aktiivisia, ja vastaajien selkeä toivomus on, että romanikieli ja -kulttuuri saisivat suuremman rooliin niin televisio- kuin radiotarjonnassa. Romanit haluavat tietää enemmän omasta kulttuuristaan ja suhtautuvat romanikieleen keskeisenä romanikulttuurin ja -identiteetin tunnuksena, jota halutaan vaalia. Tästä kertoo myös vastaajien myönteinen kuva omasta kielitaidostaan.

Hengellisten tilaisuuksien lisäksi kulttuuritarjonta, joka lähtisi romanien omista lähtökohdista, houkuttelisi varmasti myös sellaisia henkilöitä osallistumaan, jotka uskonnollisista syistä välttelevät tapahtumia, joiden sisällöstä ja sopivuudesta uskovaisille ei voida olla selvillä.

Romaniyhdistykset ja niissä toimivat aktiivit saivat kyselyn yhteydessä jonkin verran negatiivista palautetta. Tämä on syytä kuitenkin nähdä rakentavassa merkityksessä: vastaajat kaipaavat uusia ihmisiä (samalla perheitä ja sukuja) johto- ja edustus- sekä päätäntäelimiin niin romaniyhdistyksissä kuin romanien edustajina muissa yhdistyksissä ja elimissä. Tämä tuskin tarkoittaa, että nykyiset johtohahmot olisivat tehneet mitään väärää vaan ennemminkin sitä, että nuorilla olisi itsellä intoa astua mukaan aktiivisempaan toimintaan. Se ei ole mahdollista ennen kuin vanhemmat vapaaehtoisesti luovuttavat nuorille paikkoja.

Ihmisoikeusliitto toivoo, että tämä selvitys auttaa pohtimaan romanien kulttuuripalveluihin osallisuuden ja osallistumisen muotoja. Selvityksen tulos rohkaisee: kulttuuripalvelut kiinnostavat romaneja, ja niiden tuottamiseen halutaan osallistua.

LIITE 1: KYSELYLOMAKE

Selvitys romanien osallisuudesta ja osallistumisesta kulttuuritoimintaan Suomessa

Hyvä vastaanottaja,

Tällä kyselyllä selvitetään Suomessa asuvien yli 15 vuotta täyttäneiden romanien kulttuuripalvelujen käyttöä. Kysely kuuluu Ihmisoikeusliiton teettämään selvitykseen romanien osallisuudesta ja osallistumisesta kulttuuritoimintaan Suomessa. Selvityksen tarkoituksena on tuottaa tietoa romanien kulttuuripalvelujen kehittämiseksi (romanien omat toiveet/tarpeet) sekä edistää romanien oikeutta omaan kulttuuriin. Hankkeen rahoittajana on opetus- ja kulttuuriministeriö. Hankkeen tulokset julkaistaan vuoden 2011 lopulla/2012 alussa.

Kattavan tuloksen saamiseksi on tärkeää, että palautat kyselyn joko tutkimusavustajalle tai lähetät vastauksesi palautuskuoressa viikon sisään kyselyn saatuasi. Vastaamiseen menee noin 15–25 minuuttia.

Vastauksesi ovat luottamuksellisia ja niitä käsitellään anonyymisti. Vastatessasi olet mukana kehittämässä romanien kulttuuripalveluja Suomessa.

Kiitos osallistumisestasi!

Vastaamme mielellämme mahdollisiin kysymyksiin koskien selvitystä sekä kyselylomaketta.

Inka Jeskanen
Ihmisoikeusliitto
Tutkimusavustaja
inka.jeskanen@ihmisoikeusliitto.fi
puhelin: 044 742 0410 (tavoitettavissa parhaiten aina torstaisin)

Tutkimustyöryhmä: Reetta Toivanen, Anna-Maria Viljanen, Päivi Majaniemi, Janette Grönfors, Marko Stenroos, Merts Lindgren, Kyösti Florin ja Miika Tervonen

Ikä ____

Sukupuoli _____

Asuinpaikka

__ Etelä-Suomi

__ Itä-Suomi

__ Keski-Suomi

__ Länsi-Suomi

__ Pohjois-Suomi

Asuinkunnan koko

__ alle 10 000

__ 10 000-50 000

__ 50 000-100 000

__ yli 100 000

Kuulun romaniyhdistykseen

__ kyllä __ ei

Kuulun johonkin muuhun yhdistykseen

__ kyllä __ ei

Kuulun uskonnolliseen yhteisöön

__ kyllä __ ei

Koulutus

__ ei koulutusta

__ peruskoulu

__ lukio/ammattikoulu

__ yliopisto/ammattikorkeakoulu

Työmarkkinatilanne

__ työtön

__ opiskelija

__ eläkeläinen

__ osa-aikainen työntekijä

__ kokoaikainen työntekijä

__ kotona lapsen/lasten kanssa

Olen taiteilija (ammatti tai harrastus)

__ kyllä

__ ei

Taiteenala _____

Jos vastasit kyllä, kuinka suuren osan toimeentulostasi saat taiteenharjoittajana?

__ 0 %

__ 1–39 %

__ 40–69 %

__ 70–100 %

Olen saanut julkista apurahaa taiteenharjoittajana

__ kyllä

__ ei

1. Kuinka usein käytät seuraavia kulttuuripalveluita?

	vähintään kerran vii- kossa	vähintään kerran kuussa	vähintään kerran vuodessa	harvemmin	en koskaan
Teatteri	☐	☐	☐	☐	☐
Klassinen konsertti	☐	☐	☐	☐	☐
Muut konsertit	☐	☐	☐	☐	☐
Museo	☐	☐	☐	☐	☐
Taidenäyttely tai galleria	☐	☐	☐	☐	☐
Ooppera	☐	☐	☐	☐	☐
Kirjasto	☐	☐	☐	☐	☐
Tanssiesitys	☐	☐	☐	☐	☐
Elokuvat	☐	☐	☐	☐	☐
Tanssit	☐	☐	☐	☐	☐
Hengelliset kulttuuritapahtumat	☐	☐	☐	☐	☐
Ravit	☐	☐	☐	☐	☐
Lastentapahtumat	☐	☐	☐	☐	☐
Urheilutapahtumat	☐	☐	☐	☐	☐
Festivaalit	☐	☐	☐	☐	☐
Taidekoulu ja/tai musiikkikoulu	☐	☐	☐	☐	☐

2. Missä mainituista tapahtumista haluaisit käydä useammin (voit valita useamman vaihtoehdon)

☐ Teatterissa	☐ Klassisessa konsertissa	☐ Muussa konsertissa
☐ Museossa	☐ Taidenäyttelyssä	☐ Oopperassa
☐ Kirjastossa	☐ Tanssiesityksessä	☐ Elokuvilla
☐ Tansseissa	☐ Hengellisissä kulttuuritapahtumassa	☐ Raveissa
☐ Lastentapahtumassa	☐ Urheilutapahtumassa	☐ Festivaaleilla
☐ Taidekoulussa ja/tai musiikkikoulu		Muulla, missä _____

3. Mitkä syyt estävät sinua käyttämästä seuraavia kulttuuripalveluja tai vaikeuttavat sitä?

	Tarjonta ei ole mielestäni kiinnostavaa	Tietoa ei saatavilla tarpeeksi	Maksut ovat liian korkeat	Ajan puute	Tunnen oloni romanina epämukavaksi
Teatteri	☐	☐	☐	☐	☐
Klassinen konsertti	☐	☐	☐	☐	☐
Muussa konsertissa	☐	☐	☐	☐	☐
Museossa	☐	☐	☐	☐	☐
Taidenäyttelyssä	☐	☐	☐	☐	☐
Oopperassa	☐	☐	☐	☐	☐
Kirjastossa	☐	☐	☐	☐	☐
Tanssiesityksissä	☐	☐	☐	☐	☐
Elokuvilla	☐	☐	☐	☐	☐
Tansseissa	☐	☐	☐	☐	☐
Hengellisissä kulttuuritapahtumissa	☐	☐	☐	☐	☐
Raveissa	☐	☐	☐	☐	☐
Lastentapahtumissa	☐	☐	☐	☐	☐
Urheilutapahtumissa	☐	☐	☐	☐	☐
Festivaaleilla	☐	☐	☐	☐	☐
Taidekoulussa, Musiikkikoulussa	☐	☐	☐	☐	☐

4. Mitkä tekijät kannustaisivat sinua käyttämään kulttuuripalveluja?

5. Kuinka usein

	en päivittäin	päivittäin vähintään 1 tunti päivässä	2-4 tuntia päivässä	yli neljä tun- tia päivässä
Kuuntelen radiota,	☐	☐	☐	☐
Katselen TV:tä	☐	☐	☐	☐
Käytän Internetiä	☐	☐	☐	☐

6.a) Haluaisin kuulla radiosta lisää romanien tekemiä radio-ohjelmia

__samaa mieltä __eri mieltä

Haluaisin kuulla näitä romanikielellä

__samaa mieltä __eri mieltä

b) Haluaisin katsella lisää romanien tekemiä ja esittämiä TV-ohjelmia

__samaa mieltä __eri mieltä

Haluaisin katsella näitä romanikielellä

__samaa mieltä __eri mieltä

Haluaisin katsella näitä romanikielellä, mutta suomenkielisellä tekstityksellä

__samaa mieltä __eri mieltä

c) Haluaisin käydä enemmän romanien tuottamissa teatteriesityksissä

__samaa mieltä __eri mieltä

Haluaisin katsella esityksiä romanikielellä

__samaa mieltä __eri mieltä

d) Haluaisin käydä kuuntelemassa enemmän romaniartisteja

__samaa mieltä __eri mieltä

Haluaisin kuunnella esityksiä romanikielellä

__samaa mieltä

__eri mieltä

7. Luen

	päivittäin	viikoittain	kuukausittain	harvemmin	en koskaan
Kaunokirjallisuutta	☐	☐	☐	☐	☐
Tieteellistä kirjallisuutta	☐	☐	☐	☐	☐
Sanomalehtiä	☐	☐	☐	☐	☐
Aikakauslehtiä	☐	☐	☐	☐	☐
Sarjakuvalehtiä	☐	☐	☐	☐	☐
Satukirjoja	☐	☐	☐	☐	☐
Raamattua	☐	☐	☐	☐	☐
Blogeja	☐	☐	☐	☐	☐
Keskustelupalstoja	☐	☐	☐	☐	☐

8. Mielestäni tunnen

	erittäin huonosti	melko huonosti	melko hyvin	erittäin hyvin
Suomen romanien historiaa	☐	☐	☐	☐
Suomen romanien kuvataidetta	☐	☐	☐	☐
Suomen romanimusiikkia	☐	☐	☐	☐
Romanien tanssi ja teatteritaidetta Suomessa	☐	☐	☐	☐

9. a) Haluaisin lisää tietoa romanien tuottamista kulttuuripalveluista?

__kyllä

__ei

b) Jos vastasit kyllä, mistä hankkisit mieluiten lisää tietoa?(voit valita monta vaihtoehtoa)

Muilta romaneilta Internet-sivuilta Romanilehdistä
 Kirjastoista Romanikulttuurikeskuksesta
 Romaniradiosta Muualta, mistä? _____

10. a) Mielestäni romanien tuottamaa taidetta, musiikkia ja teatteria tulisi olla enemmän tarjolla

samaa mieltä eri mieltä

b) Jos vastasit kyllä, mitä romanien tuottamia kulttuuripalveluja haluaisit käyttää enemmän?

11. Tulisiko seuraavia aiheita mielestäsi esitellä julkisissa tiloissa?(voit valita monta vaihtoehtoa)

Romanien historiaa Romanien tapoja
 Romanien taidetta(kuvataide, käsityöt, musiikki, vaatetus) Romanien kirjallisuutta
 Ei mitään yllä mainituista

12. Haluan käyttää mieluummin nimenomaan romanien tuottamia kulttuuripalveluita

samaa mieltä eri mieltä en osaa sanoa

13. a) Puhun romanikieltä

en ollenkaan sanoja lauseita sujuvasti

b) Kirjoitan romanikieltä

en ollenkaan sanoja lauseita sujuvasti

14. Käytän romanikieltä lähinnä (voit valita useamman vaihtoehdon)

Kotona vanhempien kanssa Kotona lasten kanssa
 Vanhempien sukulaisten kanssa Nuorempien sukulaisten kanssa
 Ystävien kanssa Työpaikalla

Chatissa ja/tai Internetissä

En käytä romanikieltä

15. Olisi hyvä että Internetissä olisi tarjolla kaikille avointa romanikielen opiskelumateriaalia itseopiskelua varten

samaa mieltä

eri mieltä

en osaa sanoa

16. Mielestäni on tärkeää (voit valita useamman vaihtoehdon)

Opettaa romanilapsille romanikieltä kotona

Opettaa romanikieltä kouluissa ja oppilaitoksissa kaikille

Opettaa romanikieltä kouluissa ja oppilaitoksissa vain romaneille

Mielestäni ei ole tärkeää opettaa romanikieltä

17. Mielestäni (voit valita useamman vaihtoehdon)

Romanitaiteilijoille pitäisi olla omia apurahoja

Romanitaiteelle ja kulttuurille tulisi perustaa oma kulttuurikeskus

Romanitaidetta ja kulttuuria tulisi esittää pääväestön kulttuurikeskuksissa

Ei mikään yllä olevista

18. Mielestäni kouluissa olisi hyvä opettaa kaikille enemmän(voit valita useamman vaihtoehdon)

Romanien historiaa

Romanien tapoja

Romanien kieltä

Vähemmistöjen oikeuksia

Tasa-arvoa

Ei mitään yllä olevista

19. Mikä edistäisi mielestäsi romaneita suuntautumaan taiteenharjoittajiksi (kuvataide, kirjallisuus, näytely, musiikki, taideteollisuus) (voit valita useamman vaihtoehdon)

Vanhempien tuki ja kannatus

Sukulaisten tuki ja kannatus

Ystävien tuki ja kannatus

Koulussa opettajan tuki ja kannatus

Lisää työpajoja/harrastusmahdollisuuksia

Muu, mikä? _____

20. Missä olet kasvanut romanikulttuuriin?(voit valita useamman vaihtoehdon)

- Molemmat vanhempani ovat romaneja Toinen vanhempani on romani
 Isovanhempani on romani Olen romani, mutta kasvanut pääväestön keskuudessa
 Olen kasvanut lastenkodissa ja tutustunut romanikulttuuriin myöhemmin

21. Kuvailisin itseäni (voit valita useamman vaihtoehdon)

- Elän perinteistä romanielämää Olen romanikulttuurin säilyttäjä
 Noudatan perinteitä ulkoisesti Haluan muuttaa romanikulttuuria
 Koen eläväni romaniyhteisön ulkopuolella Pidän yhteyttä sukulaisiini
 Elän suurelta osin pääväestön elämää, mutta noudatan tapoja yhteisössäni

22. Romanikulttuuria kuvaa mielestäni tänä päivänä (1= ei kuvaa ollenkaan, 3=en osaa sanoa 5= kuvaa erittäin paljon)

	1	2	3	4	5
Puhtaussäännöt ja häpeät	☐	☐	☐	☐	☐
Vanhusten kunnioittaminen	☐	☐	☐	☐	☐
Kulttuurin rikkaus	☐	☐	☐	☐	☐
Perinteinen pukeutuminen	☐	☐	☐	☐	☐
Toisista välittäminen	☐	☐	☐	☐	☐
Perhekeskeisyys	☐	☐	☐	☐	☐
Suvaitsevuus erilaisuutta kohtaan	☐	☐	☐	☐	☐
Naisten ja miesten tasa-arvo	☐	☐	☐	☐	☐
Tapojen noudattaminen	☐	☐	☐	☐	☐
Yhteisöllisyys	☐	☐	☐	☐	☐
Suullinen perimätieto	☐	☐	☐	☐	☐
Syrjäytyminen	☐	☐	☐	☐	☐
Kiertävä elämäntapa	☐	☐	☐	☐	☐

	1	2	3	4	5
Niukat elämän olosuhteet	☐	☐	☐	☐	☐
Oma kieli	☐	☐	☐	☐	☐
Oma musiikki	☐	☐	☐	☐	☐
Käsitöiden arvostus	☐	☐	☐	☐	☐
Perinteiset elinkeinot	☐	☐	☐	☐	☐

Vastaa halutessasi myös seuraaviin kysymyksiin:
(voit jatkaa tarvittaessa paperin toiselle puolelle)

Miten romanikulttuuri on mielestäsi muuttunut viime vuosikymmenen aikana?

Mitä mieltä olet muutoksista?

Mikä on romanikielen merkitys romanikulttuurille?

Jos olet taiteilija, vastaa vielä ystävällisesti seuraaviin kysymyksiin:

Miten romanitaustasi ilmenee taiteessasi?

Miten romaniyhteisö suhtautuu taiteeseesi?

Miten taideyhteisö suhtautuu romanikulttuuriisi?

Onko romanitaustasi vaikuttanut myönteisesti tai kielteisesti taiteenharjoittamiseen?

KIITOS VASTAUKSESTASI!